

Les festes i els valencians és un binomi que moltes persones identifiquen immediatament com una cosa natural, innata i molt tradicional. Aquesta fama ha estat ben guanyada per la nostra part i popularitzada pels nostres escriptors més egregis, com ara Manuel Sanchis Guarner, quan diu «Als valencians ens agraden les festes. Una de les característiques més notòries de la nostra personalitat col·lectiva, en altres aspectes tan desdibuixada, és la nostra afecció a les festes», encara que les ganes de fer festa no és, com es podria pensar en un principi, un dels tòpics que normalment s'han creat i consolidat en la nostra història més recent. Ja al segle XVIII, concretament en 1775, el pare Vicent Tomás Tarifa, un religiós que es va dedicar a l'estudi i recopilació de dades locals, va escriure «Es innegable que los valencianos son bulliciosos de genio, vivos de ingenio, sutiles de discurso, agudos en inventar, primorosos en imitar, fáciles en mejorar y añadir y, sobre todo, aplicados al trabajo, cuando les importa; cualidades todas que, juntas con la generosidad de ánimo y franqueza en el gastar, les hacen muy singulares y aún únicos en la celebración de cualquiera fiestas públicas».

TEMES VILA-REALENCOS
SERIE III NÚMERO 2

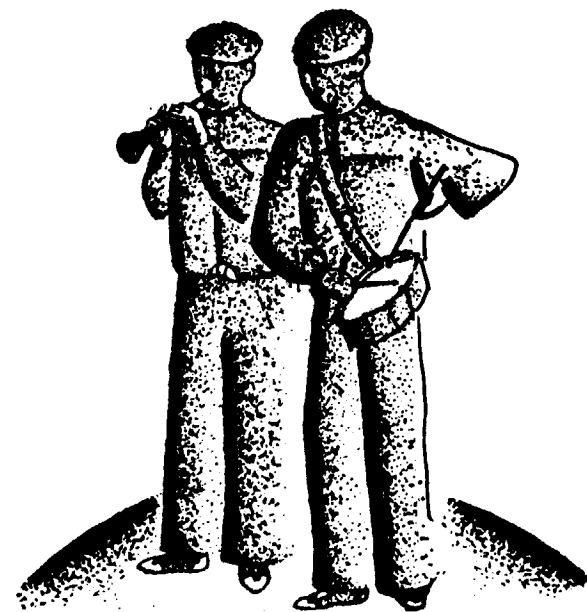
PUBLICACIONS DE L'IL·LUSTRISSIM
AJUNTAMENT DE VILA-REAL

A.M.V.
Biblioteca
106

LES FESTES A VILA-REAL EN EL SEGLE XIX

PASQUAL MEZQUITA BROCH

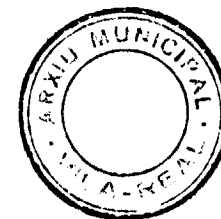
LES FESTES A VILA-REAL EN EL SEGLE XIX

15
25

*LES FESTES A VILA-REAL
EN EL SEGLE XIX*

MEZ
205
106

PASQUAL MEZQUITA BROCH

*LES FESTES A VILA-REAL
EN EL SEGLE XIX*

*TEMES VILA-REALENCS
SERIE III NÚMERO 2*

*PUBLICACIONS DE L'IL·LUSTRÍSSIM
AJUNTAMENT DE VILA-REAL*

© Il·lustrissim Ajuntament de Vila-real; Plaça la Vila; Vila-real.
Text: Pasqual Mezquita Broch.
Fotos: Fernando Ferrer Andreu.
Dipòsit legal: CS - 13 - 1988.
Impressor: IMPRENTA SICHET.
Polo de Bernabé, 33 — Tel. 52 25 76.
12540 Vila-real.

1. INTRODUCCIÓ.

Les festes i els valencians és un binomi que moltes persones identifiquen immediatament com una cosa natural, innata i molt tradicional. Aquesta fama ha estat ben guanyada per la nostra part i popularitzada pels nostres escriptors més egregis com Manuel Sanchis Guarner, quan diu «Als valencians ens agraden les festes. Una de les característiques més notòries de la nostra personalitat col·lectiva, en altres aspectes tan desdibuixada, és la nostra afeció a les festes» (1), encara que les ganes de fer festa no és, com es podria pensar en un principi, un dels tòpics que normalment s'han creat i consolidat en la nostra història més recent. Ja al segle XVIII, concretament 1775, el pare Vicent Tomàs Tarifa, un religiós que es va dedicar al estudi i recopilació de dades locals, va escriure «Es innegable que los valencianos son bulliciosos de genio, vivos de ingenio, sùtiles de discurso, agudos en inventar, primososos en imitar, fáciles en mejorar y añadir y, sobre todo, aplicados al trabajo, cuando les importa; cualidades todas que, juntas con la generosidad de ánimo y franqueza en el gastar, les hacen muy singulares y aún únicos en la celebración de cualquier fiestas públicas» (2).

Vila-real, com a població situada dins del territori de l'antic Regne de València participa dins de tot això que s'ha dit dessús.

La vila al segle XIX va veure una de les dues transformacions que s'han produït en ella en el transcurs de la seua història: el canvi de la agricultura típicament mediterrànea, centrada en el conreu dels cereals amb l'afegit de la vinya i l'olivar, l'anomenada trilogia mediterrànea, per un conreu dinàmic i exportador, que produïx un rendiment econòmic major, procés molt ben estudiat pel professor en Francisco Mezquita Broch (3) i també ha estat tractat

(1).—Manuel Sanchis Guarner «*Obra Completa-1*» València. Ed. 3 i 4. 1976. pàg. 23.

(2).—VVAA. «*Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*» Volum 4, pàg. 249. «El pare Vte. Tomàs Tarifa nascut a Algemesí i mort a València en 1773, es va dedicar al estudi i recopilació de dades locals, que avui constitueixen una font per al coneiximent de la història de València en el segle XVIII: la seua obra més principal és «*Relación histórica de las fiestas que organizó la ciudad de Valencia en 1755 con motivo del tercer Centenario de la canonización de San Vicente Ferrer*» (Laureano Robles). *Ibidem* volum 11, pàg. 131.

(3).—Francisco Mezquita Broch «*Transformaciones agrarias en Villarreal 1856-1970*» dins del «*Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*» Juliol-Setembre. 1981. Volum 57 pàg. 385-403.

per Juan Francisco Bernat Esplugues (4); la segona transformació es la produïda en els anys 60 del segle XX, centrada en el sector industrial i que encara està esperant que es traga, clarament esmicolada i explicada, a la llum pública.

En l'aspecte demogràfic, Vila-real veu duplicar la seua població en el segle XIX; així, passem dels 1.500 veïns, que calcula el naturaliste Cavanilles (5), que podrien representar al voltant d'unes 7.000 persones, a les 16.068 persones presents al cens de 1900. Tanmateix, aquest creiximent espectacular de la població absoluta, la societat vila-realenca no ha alcançat la seua maduresa demogràfica, no ha culminat la «revolució demogràfica» que Lesourd defineix com el pas progressiu d'un règim amb fortes taxes de mortalitat i natalitat, a un altre de natalitat mitja i mortalitat baixa (6); com diu, l'historiador local i especialista en l'època, J. F. Bernat, «el momento demográfico que estamos analizando —finals segle XIX— en esta sociedad està aun lejos de alcanzar su madurez» (7). En aquest apartat, és clar, hi ha que recordar els embats epidèmics de còlera-morbo asiàtic dels anys 1834, 1854, 1865 i 1885, encara que sovintegen embats de molta menor quantia arreu del segle.

En l'aspecte polític, els fets més destacats que van viure en la seua pròpia carn els vila-realencs, van ésser, la guerra del francès (1808-1840) amb l'afusellament de dos alcaldes i la contínua presència de forces armades dins i al voltant del poble, així com a la darrera guerra carlista barrejada amb l'assumpte cantonal durant el sexenni revolucionari (1868-1874).

Malgrat tot açò, quan aplegaven les dates tradicionals de celebració de les seues festes, feien punt i ratlla de tot allò que els ocupava durant tot l'any per passar unes dies d'escampament i d'alegria. Bàsicament, les festes més importants eren, com ara, la de Sant Pasqual i la Mare de Déu de Gràcia; tanmateix, la variació respecte d'ara era la celebració d'un nombre de festes que podríem dir mitjanes, però que es celebraven amb major intensitat tant en l'aspecte religiós com cívic.

En tota festa que es considera d'algún ressó, el component bàsic d'ella

devia ésser el bou per la vila, que apareix contínuament documentat en la celebració de qualsevol festa important durant tot el segle.

El bou, en les seues variants, bou per la vila i corregut en la plaça, de la vila, estava complementat per altres actes com podien ésser els balls en la plaça, els focs d'artifici...; però, sempre a un nivell d'importància més baix que els bous.

En l'aspecte religiós no podia faltar la processó de rigor, que augmentava o minvava la seua importància segons el nombre i quantitat de les personalitats que hi anaven.

Anem a veure, sense més introduccions, d'una manera més profunda com es desenvolupaven les festes de Vila-real durant el segle XIX. Ho faré seguint un guió molt basic, si es vol, però clar. En primer lloc, tractaré de les festes en honor de Sant Pasqual; un segon punt el dedicaré a parlar; un segon punt el dedicaré a parlar sobre les festes de la Mare de Déu de Gràcia; i el tercer apartat el deixaré per a parlar d'allò que podríem anomenar festes «menors» encara que sense ninguna intenció de menysprear dites celebracions i allò que els representaven.

Processó de la confraria de Sant Elies o «dels alieros».

(4).—Juan Francisco Bernat Esplugues «Mortalidad castatròfica y estructura socioeconómica en Villarreal (1880-1889). El Cólera de 1885» Tesis de licenciatura dirigida per la Dra. Na. Teresa Carnero Arbat. Valencia 1985.

(5).—Antonio Josep Cavanilles «Observaciones sobre la Historia Natural, Geografia, Agricultura, Población y frutos del Reyno de Valencia» Madrid 1795-1797.

(6).—J. A. Lesourd i C. Gerard «Historia Económica Mundial» Barcelona. Ed. Vicens Vives. 1973

(7).—J.F. Bernat «Mortalidad...» pàg. 64.

2. LA FIRA I FESTA DE SANT PASQUAL

2.1. La Data

Avui tenim molt clar que la data de celebració de la festa de Sant Pasqual és el dia 17 de maig i la setmana al voltant d'aquesta data; si algú pregunta per què, la contestació està ben clara inclús per al més despistat dels vila-realencs: primer per què el dia 17 està dedicat en el calendari catòlic a Sant Pasqual, i segon per què tradicionalment la festa i fira de Sant Pasqual s'ha vingut celebrant en eixa data.

Tanmateix aquesta unanimitat alhora de col·locar la festa de Sant Pasqual en l'any, no apareixia tan clarament en el segle XIX i encara menys en el segle XVIII; en aquest segle van haver tres concòrdies entre els representants de la comunitat religiosa de Sant Pasqual (als que alguna vegada s'unien alguna representació del clergat parroquial) i els representants de la vila.

Gràcies al prevere i historiador local de principis de segle XX, en Benito Traver (l'únic fins ara que ha intentat fer una història «completa» de Vila-real, dins del mètode positivista lògic de l'època, però completa), en la seua obra «Historia de Villarreal», podem llegir un resum del contingut de les tres concòrdies.

La concòrdia del 22 de gener de 1721, confirma la celebració de la festa en el mes de maig com se celebrava d'ençà a principi del segle XVIII, apart d'altres qüestions religioses i de manteniment econòmic de la festa (8).

La segona concòrdia té data de 7 de desembre de 1729, que es conserva a l'Arxiu Municipal de Vila-real (9); però deixem parlar a mossén Traver:

«Se hizo —la concòrdia— en virtud de trasladar las fiestas del Santo del mes de mayo, a Septiembre, porque en aquel mes, estaban ocupados estos vecinos en la cosecha de la seda y la del trigo, y no podían acudir sin perjuicio propio de la gente forastera que en cre-

cido número venía, no solo de este reino de Valencia, sino también de los de Cataluña, Navarra, Castilla y hasta de Italia, atraída por la devoción del Santo.

Y como el carácter bondadoso de estos vecinos les impulsaba a ser obsequiosos para con los forasteros, de aquí que se observaba en algunas casas, grandes pérdidas y perjuicios por abandonar la cosecha sedera y la del trigo. Este fue el móvil que indujo a la villa y frailes a cambiar las fiestas de Sant Pasqual que se celebraban el 17, 18 y 19 de mayo, al cuarto domingo de septiembre, lunes y martes siguientes de cada año, obligándose los frailes a no celebrar las fiestas en mayo, sino tan solamente el día del santo con Misa mayor y sermón y nada más» (10).

El motiu de canvi de data és clar, l'econòmic, i personalment pense que el raonament és perfectament correcte, ja que una menor capacitat econòmica, produïx una pobra celebració, a més de produir un minvament de la riquesa dels veïns, la majoria dels quals no estven capacitats per a fer més despeses quantioses i damunt deixar abandonar la collita, única font d'ingressos.

La tercera concòrdia, de data 27 de septiembre de 1732, té el mateix esperit que l'anterior:

«Esta concordia se hizo para trasladar de nuevo las fiestas de San Pascual por razones idénticas a la anterior; pero así como en aquella lo motivó las cosechas de la seda y trigo, en esta fue la recolección de la vendimia, alubias, etc..., y el tener que preparar las tierras para la siembra.

De todo lo cual se formaron algunos capítulos, y entre ellos, que la villa se obligaba a dar al convento para la conservación de la fábrica del mismo y renovación de ornamentos, cien libras en vez de veinticinco y además el producto de lo que se les hacía a los vecinos trasladando las fiestas de Septiembre al domingo último de julio, lunes y martes» (11).

Tot pareixia arreglat amb aquesta concòrdia, i aixina va ésser durant bastant anys, quasi cinquanta, ja que un decret del Reial Consell amb data 23 d'octubre de 1771, anul·là les dessús dites concòrdies, «pero como hay feria en este día y la villa debe hacer un día la fiesta y dar trece libras que hay con-

(8).—Benito Traver «Historia de Villarreal» Establecimiento Tipográfico de Juan Botella. 1909. pàg. 360-361.

(9).—En el catàleg que ha vist la llum fa poques setmanes, dit document apareix catalogat amb el número 1.810 i amb la següent explicació: «Concordia entre el provincial de los Franciscanos Delcalzos de San Juan Bautista de Valencia una representación de Villarreal para trasladar las fiestas de Sant Pasqual Baylon al cuarto domingo de septiembre. Se incluye fotocopia de lo acordado».

(10).—Benito Traver «Hª de Villarreal» pàg. 361.

(11).—*Ibidem*, pàg. 362-363.

signadas por el mismo consejo por dichas fiestas y puede elegir aquel día para ella, ha parecido conveniente al P. Provincial y convento, no innovar (sic) sobre esto cosa alguna y se haga en la forma que se hacía para evitar trans-tornos a los vecinos» (12).

Aquesta qüestió es veurà esmortida durant un lapsus de temps bastant llarg. Resucitarà en l'últim quart de segle XIX, època de tranquil·litat fins 1898, encara que el sistema polític siga totalment corrupte (caciquisme, torn monolític Cánovas-Sagasta). Però tornem a la nostra qüestió; així el 19 de setembre de 1876, en la reunió ordinària del Consell Municipal, es tracta el problema en qüestió; val la pena reproduir «in extenso» tot el que escriu el secretari, ja que comparat amb les anteriors concòrdies veurem clarament el canvi sofert en el camp vila-realenc:

«El Sr. Presidente manifestó que la feria del Santo que desde inmemorial se celebra en esta villa en la Plaza de San Pasqual el primer domingo de agosto anualmente, se nota desde algunos años falta de concurrencia producida al parecer por la circunstancia de haberse establecido otras ferias en Valencia en la misma época a la que concurre lo principal de los pueblos, estimulados por los festejos públicos que se celebran durante la misma y por la abundancia de mercancías que se encuentran; que si antiguamente parecía la más a propósito, la época en que actualmente se celebra en esta villa por la recolección de cosechas que proporcionaban al vecindario con más facilidad recursos para emplearlos en ella no sucede así en la actualidad por el cambio de circunstancias, producidas por la variación de plantaciones y productos agrícolas, pues siendo una de las más principales cosechas la de naranja la cual se vende por regla general en los cuatro primeros meses del año, hace que sea ésta la época en que se viva con más abundancia y con más facilidad pueden surtirse los pueblos comarcanos de los artículos que les hagan falta, y fundando en ello creía muy convenientemente a los intereses de la población y hasta de los pueblos limítrofes en que dicha feria o la época en que se celebre, se traslade al día 17 de mayo, día de San Pascual que da el título a la misma y en el que se celebran anualmente fiestas religiosas en honor del Santo, cuyo punto ponía en discusión...» L'Ajuntament decidix: «por unanimidad estuvieron conforme con la idea explicada por el

(12).—*Ibidem*, pàg. 363-364.

Sr. Presidente considerando como medida muy acertada y existiendo, además la no despreciable circunstancia del excesivo calor que en Agosto se experimenta en el sitio donde se celebra la feria en cuestión, usando de las atribuciones que concede a los Ayuntamientos el artículo 67 de la ley municipal vigente: acordaron: que la feria que con el título de fiestas del Santo se celebran en esta villa anualmente el primer domingo del mes de agosto que queda suprimida, celebrándose en lo sucesivo el 17, 18 y 19 de mayo de cada año, y en su consecuencia dispusieron que se dé cuenta al Muy Ilustre Sr. Gobernador Provincial, de esta determinación, publicándose al mismo tiempo en el Boletín Oficial de la Provincia, Gaceta de Madrid y demás periódicos que se crean convenientes a fin de que tenga toda la publicidad posible» (13).

És clar, el canvi i la transformació en el mig de subsistència del poble, d'una agricultura de secà, basada en la trilogia mediterrànea, cereals, vinya i oli, a una agricultura de regadiu i exportadora, afecta a totes les variants que componen un poble i les festes no podrien ésser menys.

Així les festes es deuen acoplar a la situació econòmica que en aquells moments escomença a ésser la predominant en el poble, és a dir, conreu de la taronja que implica una venda d'eixa collita principalment als primers mesos de l'any, de manera que a les festes de maig tinga una disponibilitat econòmica suficient per a poder celebrar-les de la millor manera i això significa gastar-se més diners.

Malgrat que el raonament fet pel Consell Municipal pareix, de totes totes, correcte i acertat, i tenint constància de la celebració de la fira i festa de Sant Pasqual en el mes de maig, al menys dos anys (1877 i 1878), veiem amb sorpresa com per acord de l'Ajuntament es torna a canviar la data, tornant-se a la tradicional de finals de juliol i principi d'agost; però, vegem les raons que els porten a rectificar un acord de dos anys enrere:

«El Sr. Presidente manifestó: que en la feria del Santo que anualmente se celebra en esta villa en los días 17, 18 y 19 de mayo, se nota gran falta de concurrencia producido al parecer por la escasez de recursos con que cuenta el vecindario y pueblos comarcanos en dicha época por no haberse recogido aun las cosechas de los terrenos sembrados, pues si bien en esta plana la cosecha más abundante y que proporcina mayores recursos es la de la naranja,

(13).—*Actes Ajuntament*, data 19-IX-1876. Arxiu de Vila-real (A.M.Vill.).

no sucede lo mismo en los demás pueblos donde no existe dicha clase de arbolado y no cuenta más que con las cosechas de trigo y hortalizas, las cuales se verifican en julio y agosto y hace que en esta época se viva con más abundancia y que con más facilidad puedan surtirse los pueblos comarcanos de los artículos que les hagan falta y fundado en ello creía conveniente a los intereses de la población y hasta de los pueblos limítrofes en que dicha feria o la época en que se celebra se trasladará a los días del 27 de Julio al 4 de Agosto, cuyo punto ponía a discusión.

El Ayuntamiento estuvo conforme, ya que durante esos días han de celebrarse las ferias del Centenar de la Iglesia.

Se acordó que la feria que con el título de fiestas del Santo se celebran anualmente en esta villa los días 17, 18 y 19 de mayo queden suprimidas y que se celebren en los días desde el 27 de Julio al 4 de Agosto de cada año» (14).

Allò que primer m'estranya és la preocupació de l'Ajuntament pels pobles al voltant de Vila-real, si els seus habitants podrien o no vindre a celebrar la fira i festa, és a dir, vindre a divertir-se i a comprar, més la segon que la primera pel que deixa veure el text. La principal preocupació és l'econòmica, aleshores la qüestió pareix portar-nos envers la importància que per a l'economia de la vila tenia la fira de Sant Pascual, via compra d'articles de la vila o via recaptació de diners per l'impost de consums a l'entrada d'articles a la vila o augment del consum interior. Tot açò ens porta a fer una primera aproximació a la fira de Sant Pascual, que deuria ésser important a nivell comarcal, com ho demostra aquest canvi en la data de celebració.

A la fi, la qüestió no va quedar aixina. La solució salomònica que es prendria era celebrar la festa en maig i la fira en juliol, com ho demostren els següents fets documentals; amb data 30-V-1880, l'Ajuntament «acordó abonar 56,37 pts. por las bujías y por adornar las calles en las fiestas de San Pasqual» (15); amb data 1-V-1884, «se procede a la compra de tela que crea necesaria para la confección de banderas y pabellones para las fiestas de San Pascual de este año» (16); amb data 14-V-1885, «se acordó hacer iluminación a la veneciana» (17); amb data 21-V-1885 «Se acordó abonar la cantidad de 79,40 pts. por los gastos ocurridos en la iluminación a la veneciana en las fiestas

(14).—*Ibidem*, 23-IV-1879. A.M.Vil.

(15).—*Ibidem*, 30-V-1880. A.M.Vill.

(16).—*Ibidem*, 1-V-1884. A.M.Vill.

(17).—14-V-1885 A.M.Vill.

de San Pascual» (18); i com a contrapunt als acords municipals que demostren l'existència de festa en maig, els documents que en la mateixa època, demostren que es celebrava la fira en juliol; amb data 16-VII-1885

«Se acordó suspender la feria a causa de la epidemia —de còlera— celebrándose únicamente la fiesta religiosa encargándose el sermón a D. Manuel Calpe» (19).

De totes maneres, pareix que açò no va ésser definitiu i es va produir un reagrupament de fira i festa com ho demostren els següents documents; el primer en data 26-VII-1888:

«Se acordó autorizar al Presidente para que dicte las órdenes oportunas a fin de que las fiestas en honor de San Pascual (que) han de tener lugar los días de feria que celebren en este año de la misma forma que en el anterior» (20);

el segon amb data 25-VII-1889:

«Acto seguido se acordó celebrar las fiestas de San Pascual en la misma forma que el año anterior» (21);

el tercer, tal vegada, el més clar, amb data 9-VII-1896:

«Se acordó celebrar la fiesta y feria llamada del Santo en la forma acostumbrada durante los días 26 del actual a 2 de agosto próximo ambos incluidos...» (22);

el quart ratifica l'anterior, amb data 7-VII-1897:

«Se acordó celebrar la feria llamada del Santo desde el 1 al 8 de Agsto próximo (...), y con el fin de solemnizar dicha feria y fiesta del Santo...» (23);

i, l'últim està en la mateixa línia, amb data 5-VII-1900:

«Se acordó, con objeto de dar brillantez a la fiesta del Santo...» (24).

2.2. El lloc de la fira i els firers.

El tema del lloc de celebració de la fira de Sant Pasqual pareix, de totes totes, més clar que el de la data de celebració. Així, pareix molt segur que es celebrava tradicionalment a la Plaça de Sant Pasqual davant del mateix

convent-església-relicari, dedicar a l'advocació del pastoret de Torrehermosa. Podem constatar-ho en l'acta de l'Ajuntament de data 19-IX-1876, on es diu «que la feria del Santo que desde inmemorial se celebra en esta villa en la plaza de San Pascual...» (25), o en l'acta de 16-IV-1877, on els propietaris de les cases del raval de Sant Pasqual es neguen que les tendes dels firers es fiquen junt a les façanes de les seues cases (26). La notícia més antiga en el segle XIX de la col·laboració de la fira del Sant a la plaça de del mateix data d'un acord de l'Ajuntament amb data 9-VIII-1854, on es senyalen les noves mesures per a l'arrendament dels llocs dels firers els quals proposaren un síndic per a l'any que ve, i una d'eixes mesures es que la fira es trasllade a la plaça de Sant Pasqual (27), el que vol dir que es celebrava a un altre lloc, molt possiblement a la plaça major de la vila, que per el creixement de la fira es faria xicoteta i l'Ajuntament creuria convenient traslladar-la a un lloc més ample i on no produiria tantes molèsties al ésser un lloc menys cèntric que la plaça major, si bé açò es pot considerar com una hipòtesi de treball.

Aquesta ubicació quedaria modificada en els últims anys del segle, segons la documentació que he trobat; així, hi ha un acord de l'Ajuntament de data 23-VII-1891, on es diu que la fira d'aquest any (la fira del centenari, del que més endavant parlaré en profunditat) s'instal·la a l'anomenada «calle de la Alameda» (28).

Un any després, concretament el 9-VII-1896, l'Ajuntament torna a acordar que la fira del Sant es celebre en «la calle de la Alameda» (29).

El plànol amb una datació més acurada als fets que anomene, dins deis que sé de la seua existència, és el que hi ha en la «Historia de Villarreal» de Benito Traver, que data de 1909. Podem hi veure l'anomenat carrer de «la Alameda», que avui coincidix amb l'avinguda de la Murà, ja que anava des del creuament amb l'actual carrer Benedito i antic camí de Borriana fins al carrer Pere III i camí del cedre. Més que carrer era el límit del espai edificat i estava ple d'àlbers, d'on venia el seu nom; per altra part, oferia un bon espai, més gran que el del raval de Sant Pasqual i, per tant, més adequat al creixement de la fira.

La qüestió següent que deuríem de fer-nos és, qui eren els firers i què venien. Les dades que he enconrat al respecte són més bé, poques i no molt

(18).—*Ibidem*, 21-V-1885. A.M.Vill.

(19).—*Ibidem*, 16-VII-1885. A.M.Vill.

(20).—*Ibidem*, 26-VII-1888. A.M.Vill.

(21).—*Ibidem*, 25-VII-1889. A.M.Vill.

(22).—*Ibidem*, 9-VII-1886. A.M.Vill.

(23).—*Ibidem*, 7-VII-1897. A.M.Vill.

(24).—*Ibidem*, 5-VII-1900. A.M.Vill.

(25).—*Ibidem*, 19-IX-1876. A.M.Vill.

(26).—*Ibidem*, 16-V-1877. A.M.Vill.

(27).—*Ibidem*, 9-VIII-1854. A.M.Vill.

(28).—*Ibidem*, 23-VII-1891. A.M.Vill.

(29).—*Ibidem*, 9-VII-1896. A.M.Vill.

clares, a més de què no més ens parlen d'una època molt limitada.

Així, el 15-VII-1846, l'Ajuntament tracta de la «retribución que ha de darse al Santo Hospital de la Caridad de esta villa según es costumbre inmemorial, por las paradas que se hagan en la feria (...), pagaran 4 reales 17 maravedis por cada parada o 9 palmos de luz, en el centro de la feria, y en los demás media peseta por parada como son los confiteros, talabanderos, avaniqueros (sic), ojalateros (sic) y demás que se coloquen junto a la acequia». (30)

D'ací podem traure dos fets: el primer on anaven destinats els diners obtinguts per l'arrendament del lloc destinat a la ubicació de les tendes dels firers; eix lloc on anaven els diners era l'Hospital de la Caritat, institució de Beneficència pública i que donava auxili a aquelles persones necessades de pocs recursos econòmics. Respecte a la quantitat monetària que han de satisfer —4 rs 17 md—, és una quantitat gens menyspreable quan en la mateixa època una lliura (0,358 kg.) de carn de moltó costava 2 rs. i una lliura de cansalada 2 rs 12 md (31). En 1854, l'impost haurà augmentat situant-se a 5 rs per pam per als de 1ª classe i 2,5 rs per als de 2º classe. (32)

El segon fet és l'activitat professional que tenen els firers, i en conseqüència els articles que podien oferir al públic. Així tenim els «confiteros» que es dedicaven a vendre confits, llepoleries, dolços de variada mena i habituals a fires antigues com modernes; després tenim els «talabareros», que es dedicaven a fer articles de cuir, com cinturons, butxaques per al tabac, a més de tot el corretjam que portaven els cavalls que es dedicaven a les feines agrícoles, nombrosos en aquell temps. Després venen dos oficis de fàcil identificació, els fabricants d'oli venedors de ventalls («avaniqueros») i els fabricants de diferents objectes en llanda. Molt després, en 1868, ens tornen a eixir els confiters, ratificant el que he dit abans. (33)

Un altre document interessant per a l'aclariment dels productes que es venien a la fira, és el següent:

«Solicitud de Vicente Usó, tabernero, Manuel Iserte, traficante de mantas y Miguel Antonino, guarnicionero, de esta vecindad quejándose de los perjuicios que van a ocasionarles de colocarse las pa-

(30).—*Ibidem*, 15-VII-1846. A.M.Vill.

(31).—*Correspondencia Oficial*, 19-X-1855. A.M.Vill.

(32).—*Actes Ajuntament*, 9-VIII-1854, A.M.Vill.

(33).—«Solicitud de Francisco Onoll, confitero, para que se le conceda en la feria de Sant Pasqual el segundo lugar, o sea el primero de la segunda hilera. El Ayuntamiento accedió». *Ibidem*, 22-VII-1868. A.M.Vill.

El típic «porrat» dels veïns formava part essencial de la festa als barris.

redes de los turroneros frente a sus casas tan solo a la corta distancia de 9 ó 10 palmos de la frontera, ya por ser sus casas de vendería, y también por que no dejarán pasar a sus caballerías.

El Ayuntamiento no cree que la línea de parada sea tan larga para obstruir el paso de caballerías, además no se puede permitir a los turroneros colocar su enseres al lado de las paredes de las casas que ocupan; y si el número de turroneros fuera mayor que el que suelen acudir en los años anteriores, se abrirá un tránsito en la línea de parada» (34).

D'açò podem inferir que la fira no suponia un benefici sols per als firers, sinó també per als comerciants del poble. D'un altre lloc, l'existència d'uns firers anomenats «turroneros», posiblement dedicats a la venda de dolços d'ametlla, i que segons fons orals consultades per mi, eren bastant nombrosos abans de la guerra civil.

Un altre acord municipal que especifica com deuen estar col·locats els comerciants en la fira de Sant Pasqual, ens informa de nous tipus de firers, barallats dins d'altres que ja coneixem. Així, parla de «plateros, peyneros, abaniquero, botiqueros, alemanes (?), zapateros, forreros y turroneros (34 bis).

(34).—*Ibidem*, 23-VII-1846. A.M.Vill.

(34 bis).— *Ibidem*, 27-VII-1859. A.M.Vill.

Els nous són els platers, que es dedicarien a la venda d'objectes, més o menys, banyats en metalls nobles; el «peynero», venedor de pintes; el «boti-guer», que ven tota mena d'articles; el sabater, venedor de tot tipus de calcer; els «forreros», que es dedicarien a la venda de retalls de tela; i finalment, el dubte dels «alemans» que no sé el que vol dir.

Com a cloenda d'aquest apartat, puc dir que pareix bastant clar que la fira de Sant Pasqual podria ésser un mercat de tipus comarcal on es comerciaria en objectes de valor escàs, objectes d'utilitat diària i de consum corrent, on es venia un poc de tot, encara que sense ninguna especialització en concret, on els quincallers tendrien un lloc privilegiat, sense perdre de vista als «turroneros», venedors de torró i d'altres dolços, encara que tampoc hi ha que deixar a banda als venedors de productes agrícoles. Per tot açò, era un mercat molt popular i on la gent anava per a buscar aquell article de consum diari i que regatejant podria traure a un bon preu.

2.3. ELS ACTES FESTIUS EN LA CELEBRACIÓ DE SANT PASQUAL

Com hem dit dessús, la fira anava acompanyada d'actes festius per a atraure més gent dels pobles que estan al voltant de Vila-real, a més de donar-li una major exaltació a la celebració de la festa de Sant.

Abans de començar amb la descripció dels actes festius que es feien, tenim que dir que en alguns anys, per motius de catàstrofes climatològiques o atacs epidèmics, les autoritats van tindre que suspendre els actes festius; així, veiem en la Correspondència Oficial de l'Ajuntament un acord, prohibint la fira de Sant Pasqual de 1885, ja que la aglomeració de gent que amb ella es produïx, podria ajudar a la propagació del còlera-morbo asiàtic, que estava afectant a gran part de la província; igualment, «els senyors de l'Ajuntament» a instàncies de la Junta de Sanitat, acorden suspendre la fira del Sant de 1884, el motiu és el mateix que en el cas anterior, el còlera estava fent una desfeta entre la població de Marsella, i com en ocasions anteriors la propagació a Espanya no tardaria molt en produir-se, como ho demostra que en setembre es van donar els primers cassos de còlera a Alacant. L'últim cas de suspensió de la fira, és l'any 1885, en ple atac epidèmic a la vila, l'Ajuntament acorda suspendre la fira i no més permeteix els actes de tipus religiosos (35).

La primera notícia d'una celebració festiva a Sant Pasqual documentada,

(35).—*Correspondència Oficial*, 22-VII-1855; *Actes Ajuntament*, 17-VII-1884 i 16-VII-1885.

apareix en uns documents referits a les corregudes de bous per a dites festes i que necessitaven el oportú permís reial, aquests documents són dels anys 1803 (36) i 1804 (37) i que no entraré a comentar, ja que han estat àmpliament estudiats dins del seu context per en José M.ª Doñate Sebastià (38).

El donar-li un aspecte més bonic als carrers i cases del nostre poble en l'època de festa, és un costum que, per exemple, avui encara perdura en les luminàries que l'Ajuntament fica pels carrers i també té el mateix sentit les banderes que fiquem en els nostres balcons o les banderetes de papers que es fiquen a les festes de carrer de part a part del mateix, en un acte d'unió «espiritual» amb la festa. Açò, com quasi tot, no es nou d'ara, com podem constatar-ho en la documentació que he trobat; així, vegem diferents recomanacions fetes per l'Ajuntament als veïns, per a millorar l'aspecte de la vila en temps de festes:

«*Asimismo que durante los dias de la feria sean adornados e iluminados por los vecinos de esta villa sus respectivas casas haciéndolo público para su debido cumplimiento*» (39).

«*Se acordó abonar 56, 37 ptas. por las bujías y por adornar las calles en las fiestas de San Pascual*» (40).

«*Se acordó hacer iluminación a la veneciana*» (41).

«*Se acordó abonar la cantidad de 79'40 ptas. por los gastos ocurridos en la iluminación a la veneciana en las fiestas de San Pascual*» (42).

Allò que més cridat l'atenció en aquestes breus notes, és l'anomenada il·luminació a la «veneciana», de la que particularment no havia sentit mai parlar i no sabia en què consistia, fins que va caure en les meues mans un article d'en Carlos Vilar Llop, que m'ho aclarava tot; vegem que diu:

«*Anem a parlar dels farolets que es penjaven als carrers principals*

(36).—Documents referits a les corregudes de bous reials en les festes de Vila-real dedicades a Sant Pasqual. Doc. n° 1.723. A.M.Vill.

(37).—Permís reial per a celebrar corregudes de bous en les festes de Sant Pasqual. Doc. n° 1.724. A.M.Vill.

(38).—José María Doñate Sebastià *De re taurina. Villarreal en la historia del toreo*» dins de «*Datos para la historia de Villarreal*» Vila-real. Ed. anubar. 1982. Volum 5.

(39).—*Actes Ajuntament*, 16-V-1877. A.M.Vill.

(40).—*Ibidem*, 30-V-1880. A.M.Vill.

(41).—*Ibidem*, 14-V-1885. A.M.Vill.

(42).—*Ibidem*, 16-VII-1885. A.M.Vill.

de la nostra ciutat a les festes de Sant Pasqual i que els cronistes de l'època denominaven «iluminación con farolillos a la veneciana». Primer que res haurem de dir que eren els abans esmentats farolets. Tenien una base quadrada de fusta, els seus quatre costats eren de tela roja i groga, alternant la seua col·locació en sentit vertical i per la part de dalt acabaven en un quadrat de fil d'aram rematat per un ansa per a penjar-los d'una llarga corda que passava per una anella. Així subjectes es penjaven de fils d'aram que anaven de balcó a balcó —dels quals encara fa pocs anys en quedaven a la façana d'algunes cases— i tirant des de baix es deixava la llarga garlanda de farolets formant un angle agut.

Però parlant de tot açò no hem dit quin tipus d'il·luminació s'emprava. I creem que es el més important.

Senzillament eran bugies, encara que al nostre poble havia llum elèctrica des de molt de temps abans, i segur en caldrien alguns centenars, potser milers.

Ni cal dir el que suposava la reposició que forçosament s'havia de fer tots els dies» (43).

Amb aquesta explicació tan detallada queda resolt aquest aspecte, i podem passar a quins actes es feien en dites festes i fira de Sant Pasqual; no res millor que tindre un programa d'allò que es va fer.

Desgraciadament així, en comparació en les festes de la Mare de Déu de Gràcia que apareixen uns trenta programes de festes, és bastant dificultós anomenar els actes festius de Sant Pasqual per què no més tenim un programa complet més algunes altres coses disperses, llevant dels actes festius celebrats en ocasió del Centenari de la canonització de Sant Pasqual i de la peregrinació nacional al seu sepulcre, que estudiarem per separat i més endavant.

Anem a veure que ens diu aquest programa, i que casualment correspon a un dels anys que la fira i festa del Sant es celebrava en maig, i potser que per a consolidar-la en aquesta data es fera en més solemnitat i quantitat d'actes, fent normalment actes més corrents, com podia ésser la correguda d'un bou, com apareix en 1897 (44) i 1900 (45) que, així i tot, era un acte de prime-

ra magnitud i, com he dit a la introducció, fonamental per a donar lluïment a unes festes. El programa consta dels següents actes:

«Dia 16. A las 12 de la mañana saldrá una lujosa cabalgata compuesta de carros triunfales y danzas de pastorcillos que recorrerá la población presidida por una comisión del Ayuntamiento que llevará el estandarte de la villa y a la que acompañará la música de la misma. Por la noche pasacalle musical por la citada música.

Dia 17. Al amanecer anunciará la fiesta la banda de música y dulzaineros, recorriendo la población tocando diana. A las 9 dará principio la función de iglesia, en la capilla del Santo, a la que asistirá la corporación municipal, cantándose a toda orquesta la misa del Maestro Mercadante, haciendo el panegérico el distinguido orador sagrado D. José Moner y Petit. A las 5 de la tarde saldrá una lujosa procesión de la Capilla presidida por el Ayuntamiento a la que precederán los carros triunfales y danzas recorriendo las principales calles de la villa. Por la noche tendrá lugar una serenata en la que tomarán parte la brillante música de la población y los tan célebres dulzaineros de Tales.

Dia 18. Por la mañana recorrerán la población las danzas. Por la tarde habrá cucañas y por la noche se repetirá la serenata en la forma que el día anterior.

Dia 19. En este día, último de la feria se repetirán la cabalgata, cucañas y serenatas en la forma antes expresada.

Además durante los cuatro días por la noche habrá iluminación general y a la veneciana representándose los milagros del Santo en la plaza pública de esta villa» (46).

Com podem veure, els actes que porten el pes de la festa són els religiosos del dia 17, festa principal, amb la misa solemne que inclou un sermó d'un orador especialitzat i música del compositor italià José Mercadante (1795-1870), prolífic productor d'obres musicals de tipus religiós; després, per la vesprada, la típica processó, amb tota la solemnitat que correspon un acte d'aquestes característiques: presidida per l'Ajuntament per grups de dances i carros triomfals.

A part d'això, els típics actes per a plenar: desfilada de carros triomfals més o menys luxosos, cucanyes amb el típic pal ensabonat, serenates musi-

(43).—Carlos Vilar Llop «Les il·luminacions festeres en altre temps» dins de «Cadafal» Butlletí Informatiu de festes. Vila-real, maig 1982, sense paginar.

(44).—Actes Ajuntament, 7-VII-1897. A.M.Vill.

(45).—*Ibidem*, 8-VII-1900. A.M.Vill.

(46).—*Ibidem*, 5-V-1878. A.M.Vill.

cals amb més o menys músics, en cara que en l'aspecte musical destaca l'aparició d'uns músics de fora i amb reconeguda vàlua com eren els dolçainers de Tales, tal com es reconeix un refrany recuperat per Manuel Sanchis Guarner, i que diu:

«En Tales són dolçainers
i en Artana són sarieros
en Borriol pedrapiquers
i en Onda taulelleros» (47).

Un acte que se'n ix del comú, és la representació escènica dels miracles del Sant en la plaça pública de la vila, semblant al que es feia en València amb Sant Vicent Ferrer, i que pareix que no va tenir un gran ressó, puix després no tornarà a aparèixer.

Tanmateix, a aquestes festes li falta això molt important i que donava un caràcter i un ambient festiu més acurat a les exigències del poble, aquest espectacle era el bou corregut o per la vila. Tal vegada, potser aquesta una de les causes de la falta de concurrència de que se queixa l'alcalde i que mouen

Representacions teatrals de contingut religiós popular com aquesta dels «miracles de Sant Pasqual» sovintejaren en aquells anys.

(47).—Manuel Sanchis Guarner «Obra Completa-2» València, Ed. 3 i 4, 1976, pàg. 160.

a tornar-la, la festa, a ficar a finals de juliol i principis d'agost (48).

En altres ocasions la visita d'una personalitat important durant les festes de Sant Pasqual, feia que al concórrer unes circumstàncies especials amb motiu de la seua estada uns determinats actes que generalment es circumscrivien a l'acolliment per part de les autoritats locals, construcció d'arcs triomfals en el seu honor i acompanyament musical i serenata nocturna (49), com el cas de la visita de l'arquebisbe de València, Ciriaco Sancha en 1896, personatge de gran ressó en l'època, per la publicació de nombrosos treballs sobre la qüestió social i la seua intervenció activa en contra de la llei d'associacions de 1887 (50).

A continuació vaig a referir-me a dos fets relacionats amb Sant Pasqual, que van supondre a la seua època un esdeveniment d'importància no sols local, sinó també provincial e inclús nacional, con van ésser el segon Centenari de l'elevació de Sant Pasqual als altars en 1891 i el III Centenari de la seua mort en 1892, així com la Peregrinació Nacional al sepulcre de Sant Pasqual al declarar-lo el Papa, patró de les associacions eucarístiques en 1899.

2.4. FESTES EN COMMEMORACIÓ DE LA CANONIZACIÓ I MORT DE SANT PASQUAL

Les primeres notícies que tenim de la commemoració de la canonització de Sant Pasqual són les diferents ampliacions comissió organitzadora dels actes que es van fer durant els primers mesos de l'any 1890 que culminen en el

(48).—*Actes Ajuntament*, 23-IV-1879. A.M.Vill.

(49).—*Ibidem* 30-IV-1896, 21-V-1896 i 13-VI-1896; on es descriu breument l'acolliment i actes, així com les despeses ocasionades per la visita de l'arquebisbe-cardenal de València, en Ciriaco Sancha. A.M.Vill.

(50).—Ciriaco Mª Sancha i Hervás, va néixer a Quintana del Pidio (Burgos) en 1833 i va morir en 1909 a Toledo. Alumne del seminari de Burgo d'Osma, al finalitzar els seus estudis passà Salamanca i després a Cuba, com secretari del bisbe Calvo López, en 1862. En aquesta illa fou elegit vicari capítol, i el seu enfrontament amb les autoritats civils de l'illa motivà la seua destitució i empresonament. Més tard fou nomenat bisbe auxiliar de Toledo, passant a bisbe d'Areópolis en 1876, d'Avila en 1882 i de Madrid en 1886, d'on passarà a València en 1892. La seua solemne entrada va ocasionar el seu enfrontament amb els republicans federals de València, que protestaren públicament el que enteniem excessiva ostentació (incident que protagonitzaren els directius de la publicació «Bandera Federal»), i més tard en 1894, damnà amb la major energia a la publicació anticlerical «La Antorcha Valentina». Organitzà el Congrés Eucarístic, així com una peregrinació d'obrers a Roma, nou motiu d'enfrontament amb els republicans federals. En 1894 fou designat cardenal VVAA. «*Gran Enciclopedia...*» Volum 10, pàg. 186.

nombrament com president honorífic al rei Alfons XIII (51), que aleshores tenia quatre anys.

El segon moment important i conflictiu, és una discussió en una reunió de l'Ajuntament pel que fa a decidir la data de celebració de dita commemoració, que val la pena reproduir «in extenso» per què ens mostra una de les poques discussions dins de l'Ajuntament en uns moments (caciquisme) en què açò era poc habitual, i on també es pot observar un focus de conflicte entre l'autoritat municipal i l'estament eclesiàstic, també poc freqüent:

«El Sr. Cubedo manifestó: Que habiéndose nombrado una comisión organizadora de fiestas para el centenar de Sant Pascual, se estaba en el caso de designar la época en que dicha fiesta debe celebrarse y al efecto proponía lo fuera el año 1891, el 17 de mayo, fiesta del Santo.

El Sr. Verdía manifestó: Que como quiera que existe una comisión organizadora para dichas fiestas, debía el Ayuntamiento respetar los acuerdos que dicha comisión haya tomado, siendo uno de ellos, si mal no le han enterado, el que se celebren las fiestas del centenar el año 1891, en el mes de Julio, época en que se celebró en el siglo pasado; y como quería que de variar la época para la celebración de dichas fiestas pueda causar disgustos entre los devotos del Santo, proponía al Ayuntamiento el que dichas fiestas se celebren en el mes de Julio de 1891, como tiene acordado la comisión organizadora de fiestas y no en el mes de mayo como propone el Sr. Cubedo. Además manifestó que como las fiestas eran religiosas únicamente era competente para celebrarlas la autoridad eclesiástica y no el Ayuntamiento, contestando el Sr. Presidente que no era cierto lo que había dicho el Sr. Verdía, por cuanto el único competente para acordar la celebración de las fiestas del Centenar era el Ayuntamiento y nadie más.

El Sr. Presidente manifestó: Que efectivamente el centenar en el siglo pasado se celebró en el mes de Julio, según noticias que le han suministrado. La causa que ello motivó lo fue sin duda una concordia celebrada el 27 de septiembre de 1732 entre los frailes del convento de San Pascual y el Ayuntamiento, obligándose aquellos a trasladar la fiesta de dicho Santo al cuarto domingo de julio, lunes y

(51).—Actes Ajuntament, 15-V-1890, 24-V-1890 i 25-V-1890. A.M.Vill.

martes siguientes, pero fue a causa de que el día de San Pascual, 17 de mayo, estaban los vecinos de esta villa ocupados en la recolección de varias cosechas y preparando las tierras para la sementera, lo cual no podían ejecutar (sic) por la mucha afluencia de gente que acudía en aquellos días a esta villa. En el presente siglo sucede lo contrario. Las circunstancias que concurrían en el siglo pasado para trasladar las fiestas al mes de Julio, concurren en éste para que se celebren en el mes de mayo. No tiene razón de ser el que se celebre la fiesta del centenar en época inoportuna cuando pueda celebrarse en el mismo día en que nació y falleció el Santo, a no ser que circunstancias especialísimas impidieran el que pudiesen celebrarse en dicho día.

Dichas circunstancias no existen en la actualidad y teniendo en cuenta además que en el mes de Julio se celebran ferias en Valencia, Játiva y otras poblaciones importantes, lo cual hace que las gentes tengan medios de distracción, redundando en perjuicio de las fiestas de esta villa, si se celebran en aquella época y concurriendo también otra circunstancia menos atendible de que en el mes de Julio es la temporada de baños en la que se ausenten muchísimas familias tanto de la villa como de los pueblos inmediatos y demás resto de España a diferentes puntos de la península y al Extranjero (sic) al objeto de recobrar su salud, hace que si las fiestas se celebraran en julio no estén tan concurridas que así se celebran en mayo; por ello es de parecer que las fiestas del Centenar de San Pascual Baylón se celebren el 17 de mayo de 1891, como propone el Sr. Cubedo.

En virtud de la diversidad de pareceres se procedió a votación, manifestando estar conforme con el parecer del Sr. Cubedo. los Srs. Boix, Arrufat, Rubert, Moreno, Catalá, Ripollés, Pseudo José y el Sr. Presidente.

Y con el Sr. Verdía, el Sr. Font, manifestando el Sr. Pseudo Manuel que su opinión era que se celebrase en el mes de agosto porque en mayo aun no cumplen los cien años en que se celebró otro centenar, y el Sr. Pseudo Ramón opinó que se celebre en octubre, quedando acordado por mayoría de votos que las fiestas del Centenar de Sant Pascual se celebren el día 17 de mayo» (52).

(52).—Ibidem, 8-VI-1890, A.M.Vill.

Tanmateix, pareix que tota aquesta discussió no va valdre per a res, ja que prompte tenim notícies de que les festes van a celebrar-se en el mes de juliol (53). És una verdadera llàstima no tindre ninguna notícia d'un altre font que no siguin les actes de l'Ajuntament, per exemple, les decisions preses per la dessús dita comissió organitzadora del Centenari, que molt possiblement ens trauria del dubte de per què, malgrat l'opinió de l'Ajuntament, es va celebrar el centenari en juliol i no pas en maig, encara que no és estrany a la qüestió les paraules dites pel concejal senyor Verdia que ens donen tres raons:

1r) Que hi ha una comissió organitzadora i que hi ha que respectar les seues decisions.

2a) Que al segle passat es va celebrar en juliol.

3r) Que con les festes eren de caràcter religiós únicament era competent per a decidir, a tots els efectes, l'autoritat eclesiàstica.

Des del meu punt de vista, crec que la raó més forta és la tercera, i a la fi seria la que decidiria la data de celebració del centenari.

Per altre lloc, veiem, com una curiositat, el canvi de raons de tipus econòmic que presenta l'alcalde de 1876, quan parla del canvi de data de la fira i festa de Sant Pasqual (vegeu pàgina 5), a la de tipus pròpiament festiu, de distracció de l'alcalde de 1890, que molt possiblement reflexe el canvi de caràcter de dita festa i fira.

Hi ha també constància dels preparatius que l'Ajuntament prengué per a fer més lluit l'esdeveniment. Així, amb la finalitat de tindre l'aigua necessària per a l'abastiment del poble en uns dies en que es possible que augmente el nombre de residents a la vila, s'ordena netejar els pous de la vila (54); el president-alcalde s'encarrega de fer les gestions per a l'adquisició de penjolls i banderes per als balcons de l'Ajuntament (55); s'acorda comprar els utensilis necessaris (plats, gots, gavinets, culleres, tenedors,...) per a una recepció de dotze cuberts, el que suposa deixar fora a quatre concejals, ja que el consell municipal el componen setze concejals (56); es nombren més oficials encarregats de la custòdia dels llocs de vigilància de consums, ja que s'espera grans

(53).—*Ibidem*, 15-I-1891, A.M.Vill.

(54).—*Ibidem*, 25-VI-1891, A.M.Vill.

(55).—*Ibidem*, 9-VII-1891, A.M.Vill.

(56).—*Ibidem*, 23-VII-1891, A.M.Vill.

Solemne processó durant els actes de la peregrinació nacional al sepulcre de Sant Pasqual.

aglomeracions de gent, i en la mateixa sessió s'acorda autoritzar al president-alcalde per a que invite en nom de l'Ajuntament a les personalitat que crega convenient (57); s'augmenten les mesures de vigilància a càrrec de la policia urbana, i en la mateixa sessió també es prenen mesures contra la possibilitat d'incendis en les casetes de fira (58).

En quant a les activitats festives, he encontrat abundant material documental; per un lloc, tinc els actes festius programats per l'Ajuntament (59), per un altre, el programa de festes organitzades per l'església (60), i per últim, un resum dels dos publicat al periòdic «El Clamor de Castellón» i que reproduisc seguidament:

«Fiestas en Villarreal.

Ayer dieron principio las fiestas que la importante población de Villarreal celebra en conmemoración del II Centenario de San Pascual Baylón.

A las doce de día un vuelo general de campanas anunció el principio de las fiestas, recorriendo las principales calles de la población una cabalgata y varias danzas, gigantes, enanos, etc.,... corriendo-se por la tarde un toro. Por la noche hubo serenatas, iluminación y otros festejos (...).

He aquí los festejos que han de celebrarse durante la próxima semana.

Día 2. Al rayar el alba se disparará una gran traca que anunciará la fiesta, saliendo cuatro bandas de música y los dulzaineros tocando diana. A las 9 de la mañana se cantará a toda orquesta, dirigida por el maestro Cortina, la gran misa de Mercadante. Por la tarde procesión genreal, precedida por las danzas y carros de triunfo. Por la noche se disparará un magnífico castillo de fuegos artificiales, a cargo del distinguido pirotécnico de Barcelona don Joaquín Madico.

Día 3. Por la mañana al rayar el alba habrá diana como el día anterior, y a las 9 misa a grande orquesta. Por la tarde a las cuatro trisagio. Por la noche habrá serenatas en la calle de San Pascual y en

(57).—*Ibidem*, 23-VII-1891, A.M.Vill.

(58).—*Ibidem*, 30-VII-1891, A.M.Vill.

(59).—*Ibidem*, 23-VII-1891, A.M.Vill.

(60).—Periòdic «*La Verdad. Revista Católica*», n° 137, data 19-VII-1891. Arxiu Municipal de Castelló (A.M.Vill.).

dos puntos de la feria, la cual estará alumbrada y adornada con banderas, colgaduras y gallardetes.

Día 4. Al amanecer como los días anteriores, a las 9 de la mañana misa a gran orquesta. Por la noche se disparará otro magnifico castillo de fuegos artificiales, a cargo del pirotécnico de Segorbe don Marcelo Monsonís.

Día 5. Aniversario general en sufragio de los difuntos de la parroquia y de votos del santo; en este día por la mañana y los tres siguientes, se repartirán raciones para los pobres. Por la tarde cucañas y otras diversiones recorriendo las danzas las principales calles de la población.

Días 6, 7 y 8. Por la mañana a las 7, carreras de caballos y por la tarde corridas de novillos en la calle de San Pascual.

Día 9. Por la tarde cucañas, amenizando la feria la banda de música municipal y por la noche se disparará un bonito castillo de fuegos artificiales, a cargo de un afamado pirotécnico de Valencia, costeado por dos particulares.

Dará fin a la fiesta un suntuoso novenario a San Pascual que principiará el día 8 y el último habrá procesión que recorrera el barrio de San Pascual» (61).

La majoria dels actes van ésser organitzats per l'església, llevant dels bous i tres nits de música. Van haver discussions d'on es celebraven les corregudes de bous, que finalment es van celebrar a la plaça Major o de la Constitució (com també s'anomenava a l'època), no més per què s'havia acordat prèviament, i no fent cas a les raons més que convincents per a celebrar-les al carrer de Sant Pasqual, i que eren:

1r) Perjudica als firers, tancant un carrer que porta a la fira, situada aleshores al carrer de «la Alameda» (avui carrer de la Murà).

2a) Es pot eludir el indret de consums de la plaça major.

3r) Les deficients condicions higièniques de la plaça (62).

Els altres actes festius cívics, són els de sempre: serenates musicals, processons de carros triomfals, cucanyes, balls, gegants i menuts, i la presència,

(61).—Periòdic «*El clamor de Castellón. Periódico Democrático Progresista*» n° 644, data 2-VIII-1891, A.M.Cs.

(62).—*Actes Ajuntament*, 30-VIII-1891. A.M.Vill.

diria que important, de focs artificials, portant pirotècnis de fora, en aquest cas u de Sogorb (en Marcelo Monsonís), un altre de Barcelona (en Joaquín Modico) i un altre de València (sense nom concretat, però «afamat»).

El ressó que van tindre aquestes festes el podem veure en dos periòdics de Caselló; inclús van aplegar a barallar-se entre ells, cosa bastant freqüent en l'època entre els mitjans de comunicació de tan desigual tendència política, com eren aquests dos; en realitat, qualsevol motiu era bo per a dirigir un atac als enemics polítics i a la fi el que importava i eixia a la llum era la diferent concepció política dels litigants.

En l'aspecte purament festiu els dos periòdics, així «La Verdad» com «El Clamor», pareixen coincidir; el primer dona una descripció de les festes al·lucinant la suntuositat i solemnitat de les festes religioses i també que,

«Los fuegos artificiales estuvieron amenos y los toros entretuvieron a la gente bullanguera, sin tener que lamentar desgracias personales. Cálculanse que han visitado a San Pascual más de 40.000 personas» (63).

Per la seua part «El Clamor» diu: «los festejos han resultado espléndidos».

Encara que és millor que reproduïm grans parts de l'article de «El Clamor», per què és el «quid» de la polèmica amb el seu antagonisme catòlic:

«Conforme esperabamos dados los antecedentes católicos de nuestros vecinos los villarrealenses, los resultados han resultado espléndidos y con una pompa y fastuosidad inusitada en los pueblos de la provincia. Aparte de las funciones religiosas que se han verificado con suma brillantez y gran lujo de detalles, del género bíblico, ha habido fuegos artificiales que han servido de solaz y esparcimiento a los benditos hijos de San Pascual. La feria que aún continúa se ve todas las noches animadísima, pues la gente olvidando los ejemplos de recogimiento que en vida dió el humilde pastorcillo de Torrehermosa, sale a disfrutar del fresco de la noche ya percibir los acordes de las diferentes músicas que amenizan las veladas (...). Villarreal ha tirado el resto en estas fiestas y todos a porfía bailan y cantan estos días y recogen alguna que otra «pítima» (borratxera), con perdón sea hecho del Santo, objeto de los festejos.

(63).—Periòdic «La Verdad. Revista Católica, n° 140, data 9-VIII-1891, A.M.Cs.

Sin embargo, si hemos de ser explícitos fuerza es confesar que hemos sufrido algún desencanto. Creíamos nosotros en nuestra sencillez y buena fe que San Pascual, el domingo que fue el día solemne de su exaltación en este centenario, se presentaría en la Iglesia parroquial para dar testimonio con su palabra de la felicidad que goza en la otra vida en compañía de sus amigos y colegas en santidad. Nada de eso hubo. Le pareció mejor no turbar el respeto en que yace su venerable momia. Ni dió golpes con los pies en el fondo de su urna, como es fama que lo ha hecho en otras ocasiones. ni ha tenido a bien tramar algún milagro con que corresponder al entusiasmo y desembolsos sufridos por sus admiradores y alucinados hijos de Villarreal. Loado sea Dios» (63 bis).

Davant aquest «provocació», irreverent i que ataca els fonaments de la religiositat vila-realenca, a part de què conté tots els tòpics (Vila-real = beats i borratxos) d'una típica baralla provinciana; el periòdic catòlic contraataca, per a mi d'una manera incorrecta, fent responsable de l'article al conegut republicà castellonenc González Chermà, per calificar a Sant Pas qual com una mòmia, als seus miracles una trama i els seus admiradors uns al·lucinats i a la fi recomana,

«Urge que Villarreal no olvide estas injurias en tiempos de elecciones, sobre todo, y en su día sepa castigar, negando el voto y combatiendo sin tregua al blasfemo audaz que sin vergüenza ni miramiento provoca la indignación de un pueblo honrado» (64).

Com he dit dessús al fons de tota la polèmica hi ha unes baralles ideològiques ben dispars que aprofiten qualsevol motiu per a combatir-se.

Una informació suplementària d'aquesta commemoració i tots els esdeveniments al seu voltant, ens la dona mossén Benito Traver (65), de la que he volgut fugir, aportant algunes dades inèdites.

A l'any següent es van celebrar les festes del III Centenari de la mort de Sant Pasqual, encara que van tindre molt menys ressó que les de l'any passat. Vegem que hi fa l'Ajuntament:

(63 bis) Periòdic «El clamor de Castellón. Periódico Democrático Progresista» n° 646, data 6-VIII-1891, A.M.Cs.

(64).—Article «Ya lo saben los de Villarreal» dins de «La Verdad...» n° 140. A.M.Cs.

(65).—Benito Traver *Hª de Villarreal* pàg. 228-232.

«... y finalmente se acordó que la corporación se asocie a las fiestas que con motivo del tercer centenario de la gloriosa muerte de San Pascual Baylón tendrá lugar en esta villa durante los días 15, 16 y 17 del actual y que de la partida de fiestas de la villa del Presupuesto de Gastos se costeen la música de Onda, iluminación a la veneciana e impresión de programas» (66).

El ressó d'aquesta celebració va ésser menor, tal vegada per la fastuositat, solemnitat i costós de les festes de l'any passat, encara que la causa fonamental, crec, seria la gelada de gener de 1892 que arruinà la collita de taronja. A més de la programació festiva que és molt pobre.

2.5. LA PEREGRINACIÓ NACIONAL AL SEPULCRE DE SANT PASQUAL

La informació que tenim d'aquest fet, ens ve quasi tota del periòdic castellonenc «Heraldo de Castellón», que va fer un seguiment exhaustiu de l'acte, mentre que l'Ajuntament no més fa referència al fet una vegada i que diu així:

«Por el Sr. Alcalde-Presidente se manifestó que la Romería Nacional que en honor de San Pascual Baylón debió celebrarse y que fue suspendida el último año con motivo de las guerras coloniales y con los Estados Unidos; tendrá lugar en esta villa el día 17 de mayo próximo, según tienen resuelto el Ilmo. Sr. Obispo de la Diócesis y Junta Organizadora creada al efecto. Que con tal motivo y por las noticias que se tienen, es de creer concurren varias dignidades de la Iglesia y autoridades civiles y militares, así como gran número de peregrinos y forasteros de todas clases, por lo que se estaba en el caso de discutir y adoptar los medios y manera con que el Municipio ha de asociarse y contribuir en representación de este pueblo a dar el esplendor posible a tan fausto y extraordinario acontecimiento y a la vez las precauciones necesarias para que el orden público no se altere y procurar en cuanto sea doble el abastecimiento de artículos de comer para que éstos sean vendidos por los expendedores a los precios ordinarios y corrientes y sin alterar en calidad con perjuicio de los consumidores y de la salud pública. En su virtud, previa la oportuna discusión, se acordó contribuir hasta la cantidad de 125 pts. para la adquisición de un objeto de arte con

(66).—Actes Ajuntament, 12-V-1892, A.M.Vill.

destino al Certámen Literario, como premio del Ayuntamiento y Clero de esta villa para la mejor monografía de Villarreal y San Pascual, abonándose aquella suma que fijara el Sr. Alcalde después de conferenciar y ponerse de acuerdo con el Sr. Cura arcipreste, con cargo al capítulo de imprevistos del presupuesto ordinario municipal y nombrar tres comisiones del seno del Ayuntamiento para que atiendan y procuren el ornato de la población, otra de la provisión por los expendedores de artículos de comer y cuanto se relacione con el buen orden y su venta en los días de la peregrinación, y la otra, para la recepción de autoridades de la Iglesia que concurren a dicho acto» (67).

La cosa està clara, l'Ajuntament amb bon sentit, no vol ficar-se «en camises d'onze vares», i es dedica no més a temes que l'afecten directament: avuiament durant l'època de l'aglomeració de la gent, conservació de l'ordre públic i fer un digne acolliment a les autoritats que vinguen a l'acte i lluir l'aspecte del poble davant acte de tal magnitud.

A la fi de tots els actes de la peregrinació, l'Ajuntament farà un reconeixement públic per la visita i manifestacions de simpatia del representant de la reialesa espanyola en l'acte, que era el Capità General de València, en Antonio Moltó (68), així, com a les autoritats militars provincials pel bon comportament que durant la celebració van tindre les forces acantonades en la vila (69).

Però anem a veure que ens diu la premsa castellonenca de la peregrinació en qüestió.

Tots els preparatius els portà una junta organitzadora, que estava funcionant, al menys, tres mesos abans de la peregrinació (70) (personalment crec

(67).—*Ibidem*, 8-IV-1899. A.M.Vill.

(68).—Antonio Moltó y Díaz Benio (Alcoi 1830 - Madrid 1902). Ingressà als 15 anys en el Col·legi General de l'Exercit. Després de lluitar en Catalunya front les forces carlistes, se'n anà a l'Àfrica, amb el càrrec de tinent, essent ferit en l'acció d'Anghera. Va rebre la llorejada de Sant Ferran. Trasl·ladat amb el grau de comandant a Cuba en 1869, tornà Espanya l'any 1872, lluitant en la nord i Catalunya de nou. Per mèrits de guerra aconseguí el grau de brigadier i la gran Creu d'Isabel la Catòlica. Tornà Cuba i després Filipines, fins que l'any 1891 va ascendir al grau de Tinent General. Va estar al càrrec de les capitanies generals de Castella la Vella i València, anant-se'n definitivament a la de Castella la Nova en 1901. VVAA «Gran Enciclopedia...» Volum 7, pàg. 174.

(69).—Actes Ajuntament, 20-V-1899. A.M.Vill.

(70).—Periòdic «Heraldo de Castellón», n° 2021, data 27-II-1899. A.M.Cs.

que estaria funcionant molt més abans del tres mesos, per què en l'acta de l'Ajuntament es diu «La Junta està muy impresionada y de poner digno coronamiento a los trabajos preliminares»). Inclús es fa un butlletí setmanal anomenat «Peregrino» i que recollia totes les dades sobre la peregrinació tal com anaven produint-se (71).

Tanmateix el preparatiu que més m'ha cridat l'atenció ha estat aquest:

«La Cia. de ferrocarriles del Norte escribe que conforme a los deseos de la Junta, establecerá un servicio especial con billetes de ida y vuelta con las reducciones del 25 al 37% desde todas las estaciones comprendidas entre Jativa y Tortosa ambas inclusive, y la de Gandía para Villarreal, con motivo de la Peregrinación a San Pascual de Villarreal.

Las fechas de expedición y validez de los billetes serán la idea de 14 al 17 de mayo y el regreso del 16 al 19 del mismo ambos inclusive. Para obtener esta rebaja presentaran los peregrinos en las respectivas estaciones una contraseña que imprimirá la Junta Organizadora de la peregrinación y los peregrinos recogerán del párroco del pueblo» (72).

Posteriorment aquest descompte també l'aconseguirien els peregrins de Lleida i Tarragona (73). Verdaderament, aleshores, seria una mesura que faria que molta gent se'n vinguera a Vila-real, sobre tot entre les capes camperoles molt religioses en aquest moment, però també sense molts recursos econòmics per a fer un viatge llarg.

La programació de la peregrinació també la podem conèixer:

«La Junta Organizadora en sesión del 5 de abril acordó que el martes 16 de mayo en el tren que llega a Villarreal a las 4,30 de la tarde lleguen los adoradores nocturnos de la parte de Cataluña; a esa hora, poco más o menos, en tren extraordinario llegarán a Villarreal los adoradores nocturnos de la parte de Valencia. En nuestro pueblo serán recibidos por el Ilmo. Sr. Obispo de Tortosa y demás prelados que asistan a la peregrinación.

Por la noche del 16 al 17 harán la vigilia en todas las Iglesias de Villarreal, los adoradores nocturnos, teniendo luego su comunión.

(71).—*Ibidem*, n° 2034, data 14-III-1899. A.M.Cs.

(72).—*Ibidem*, n° 2038, data 18-III-1899. A.M.Cs.

(73).—*Ibidem*, n° 2055, data 13-IV-1899. A.M.Cs.

Ornaments al carrer de la Mare de Déu de Gràcia.

El día 17 de mayo a las 6 de la mañana deben estar todos los peregrinos en Villarreal (...).

Reunidos los peregrinos en los sitios que designará la Junta harán su entrada en procesión pasando por delante del sepulcro del Santo. Terminando el acto de veneración, se cantara en la Arciprestal de Villarreal la misa en que pontificará el Excmo. Sr. Arzobispo de Burgos. Por la tarde habrá procesión general y después habrá trenes especiales para regresar a sus pueblos los peregrinos que así lo deseen.

El 18 de mayo se celebrará el certámen literario adjudicándose los premios.

El acto en que se dará a los peregrinos la bendición papal y la Indulgencia plegaria no está aún determinado por esperar la Junta organizadora al Ilmo. Sr. Obispo de Tortosa quien designará la hora y el sitio en que se haya de dar» (74).

Amb l'aditament el dia 18, a les 5 del matí d'un lluit rosari de l'aurora (75) i possiblement alguna representació teatral (76).

En el dies de la peregrinació l'«Heraldo de Castellón», va fer un seguiment dels actes, així el dia 16 de maig de 1899, dedicà tota la seua tercera pàgina (el periòdic, com quasi tots aleshores, tenien molt porques pàgines, en aquest cas quatre) a la peregrinació, donant-nos una narració detallada de l'arribada dels peregrins i personalitats, fent un càlcul que fins eix un dia n'havien vingut 20.000 peregrins. Ens informa que davant el nombre de persones que hi ha en Vila-real, s'augmenten la quantitat de les forces de la Guardia Civil en Vila-real «para evitar que en las fiestas campen por sus respetos los amigos de lo ajeno» (77); el dia 18, dedicà les pàgines 2 i 3 en la narració dels actes i arribada dels peregrins (78).

L'«Heraldo» del dia 19, ens conta les deliberacions concessions de premis del certamen literari que es va fer amb motiu de la peregrinació; com a trets més importants d'aquest certamen tenim el nombre de premis que van ésser 17, quasi tots amb objectes d'art, donats per personalitats diverses (Reina regent, polític, terratinents), i entre els premiats hi ha de destacar als vila-realencs

(74).—*Ibidem*, n° 2056, data 14-IV-1899. A.M.Cs.

(75).—*Ibidem*, n° 2072, data 3-V-1899. A.M.Cs.

(76).—*Ibidem*, n° 2046, data 29-III-1899. A.M.Cs.

(77).—*Ibidem*, n° 2082, data 16-V-1899. A.M.Cs.

(78).—*Ibidem*, n° 2083, data 18-V-1899. A.M.Cs.

Jose Nebot en poesia, Pascual Amorós en escultura i Benito Traver en música. En aquest mateix número també es fa un balanç de les festes, que en pareix molt encertat:

«Todos hablan muy bien de la organización de la romería y del vecindario de Vila-real. Efectivamente hay motivos sobrados para tantos elogios com he escuchado, pero a nuestro juicio han faltado festejos municipales y han sobrado mendigos en las calles de Vila-real» (79).

L'apreciació és correcta; encara que possiblement l'Ajuntament no hauria oblidat, la bofetada que va supondre, per a ell, l'organització del actes del centenari de 1891, esmentat dessús i que ven possar en evidència que era la jerarquia eclesiàstica l'encarregada de portar l'organització, i per tant, no voldrien caure en la materixa errada que aleshores.

Una narració més detallada dels actes la podem encontrar en la «Historia de Villarreal» de Benito Traver (80), encara que ell remarca més l'aspecte religiós i explicant com va nàixer la idea de fer aquesta peregrinació.

Com a cloenda d'aquest apartat dedicat a les festes de Sant Pasqual, va com anell al dit el següent refrany:

*«Ja s'han acabat les festes
els bous, balls i corregudes
i s'ha quedat Sant Pasqual
mirant el raval de Nules» (81).*

(79).—*Ibidem*, n° 2084, data 19-V-1899. A.M.Cs.

(80).—Benito Traver «*Hª de Villarreal*», pàg. 235-245.

(81).—Manuel Sanchis Guarnier, *Obra Completa-2*» pàg. 186.

3. LES FESTES DE LA MARE DE DEU DE GRACIA

3.1. Origen de la festa en el segle XVIII i permanència en el segle XIX

Sobre l'origen de la festa de la Mare de Déu de Gràcia, no vaig a dir res nou; tot allò d'importància que sobre aquesta qüestió hi ha, ja ha estat escrit, en una primera aproximació per el prevere Benito Traver (82), a principis de segle, i per en José Maria Doñate Sebastiá (83) en aquest últims anys.

Pel que es refereix al meu estudi, no més m'interessa el motiu de fer el vot perpetu de celebrar anualment una festa en honor de la Mare de Déu de Gràcia. Aquest motiu, com ens diuen, tan mossén Benito Traver com en José Maria Doñate, no és altre que l'agraïment de la vila per lliurar-la d'un atac epidèmic l'any 1757.

Durant el segle XIX, les circumstàncies en quant a higiene pública i prevenció de les malalties, havien millorat molt poc respecte al segle anterior; és interessant el que ens conta J. F. Bernat, respecte a les mesures preses enfront l'epidèmia de còlera de 1885 (84), per exemple.

Les epidèmies i les guerres van fer que alguns anys la festa no es celebrà, com va passar l'any 1865, a conseqüència del còlera d'aquell any (85), que ha estat estudiat per en Daniel Mor, en un treball encara inèdit (86); l'any 1873, van ésser la tercera guerra carlista (87); així com l'any 1874, encara que no hi ha cap referència documental.

L'any 1884, quant el còlera tornava a aparèixer a Espanya, l'Ajuntament pren el següent acord;

«Seguidamente se acordó participar al Sr. Cura que mientras duren las actuales circunstancias no se devuelva la Virgen de Gracia a su

(82).—Benito Traver *Hª Villarreal* pàg. 436 i ss.

(83).—José María Doñate Sebastiá «*Datos para la historia de Villarreal*», Villarreal, Ed. Anubar, 1973, Volum I, pàg. 122 i ss. Últimament, el cronista i arxiver de la vila ha escrit un altre article, en la col·lecció «*Temes vila-realencs*» que publica el Il·lustríssim Ajuntament de Vila-real, sobre el mateix tema.

(84).—J. F. Berrat «*Moralidad Catastrófica...*» pàg. 106-122.

(85).—*Actes Ajuntament*, 30-VIII-1865. A.M.Vill.

(86).—J. F. Bernat, T. Esteve, P. Mezquita, D. Mor «*Evolució demogràfica de Villarreal en la segunda mitad del siglo XIX 1850-1889*», treball de curs sense publicar, 1982, sense pagar.

(87).—*Actes Ajuntament*, 31-VIII-1873 i 24-IX-1873, A.M.Vill.

hermita (sic) y que se tralade nueve dias al convento de las dominicas» (88).

El mateix sentiment que va portar als vila-realencs a dedicar-li una festa anual a la Mare de Déu de Gràcia, encara subsistia, com demostra aquest document, cent trenta anys després, demostrant les fortes conviccions catòliques dels vila-realencs, en un moment històric, els últims anys del segle XIX, quan pel món les noves idees com el positivisme científicista, el socialisme i l'anarquisme començaven el seu atac a les concepcions religioses de la societat. D'això al nostre país hi va arribar mol poc, no diguem a Vila-real, amb una ampla i arrelada tradició catòlica.

Però, els nous temps, així i tot, portaven noves costums; per exemple, un any les festes deuen retardar-se uns dies per la celebració d'unes eleccions (89), malgrat l'escàs valor d'unes eleccions en temps de la Restauració.

3.2. Els actes festius.

En quant als actes festius, tinc que dir, que la documentació existent és immillorable per a una part del segle XIX, la que va de 1800 a 1807 i de 1840 a 1900. L'espai que queda de manca d'informació, és ben comprensible, ja que és l'època de la guerra del francès, el reinat de Ferran VII i la primera guerra carlista, època molt moguda, en què crec que no sols els vila-realencs, sinó quasi tots els espanyols no tendrien moltes ganes de fer festes.

Dels períodes on hi ha documentació, la millor correspon a la dels anys 1860-1900, ja que apareixen els programes elaborats pel Consell Municipal. L'època anterior aquests programes festius no hi apareixien, fet que, no vol dir que no es celebraren, sinó més bé, 'anirien repetint les mateixes festes tots els anys, cosa que també vorem en els darrers anys del segle, i que bàsicament consistirien en el bou per la vida i poques coses més, deixant a banda, els actes religiosos.

Les primeres referències d'actuació municipal en la confecció dels actes, es refereix al nomenament de comissions que estudien els actes a desenvolupar en les festes (90). És interessant, la referència de l'any 1868, per què pareix endivinar-se entre línies, com si fora aquesta la primera vegada que l'Ajuntament pren l'iniciativa d'organitzar les festes i dissenyar una programació sobre

(88).—*Ibidem*, 13-IX-1884, A.M.Vill.; L'any 1878 va passar una cosa igual, encara que no es diu el motiu per mantenir la Verge al poble, *Ibidem* 8-IX-1878 i 25-IX-1878 A.M.Vill.

(89).—*Ibidem*, 8-VIII-1886. A.M.Vill.

(90).—*Ibidem*, 9-VIII-1868, 25-VII-1869, 10-VIII-1870, 6-VIII-1871 i 13-VIII-1876. A.M.Vill.

Els grups de dansa locals han pogut recuperar balls populars com «La tana» o «L'anguila».

el paper:

«Acto seguido se trató sobre las fiestas que han de hacerse en el próximo mes de Septiembre y que se celebran todos los años en obsequio de Nuestra Señora de Gracia, y para el mayor orden en las mismas se acordó nombrar una comisión que se entienda en todos los actos profanos que deben hacerse...»

Posteriorment, podem conèixer els actes festius gràcies a les despeses efectives pel dit motiu. Així, podem conèixer que en 1871, es va fer bou per la vila, cinc corregudes de jònecs a la plaça, focs artificials, balls i música (91) o també pel nomenament de les comissions encarregades de fer tràmits necessaris com l'any 1873, on bàsicament van fer el mateix: bou per la vila, corregudes de bous per la plaça, focs d'artifici i música (92).

Per a contar els actes festius que es van celebrar des de 1872 fins 1900, he pensat fer una programació ideal que agrupe tota la programació de tots els anys, exceptuant els quatre últims anys, per què són lleugerament diferents i tenen moltes més coses que no pas els anterior.

(91).—*Ibidem*, 19-XI-1871. A.M.VII.

(92).—*Ibidem*, 10-VIII-1873. A.M.VIII.

Primer dia: L'Ajuntament amb el clergat i la banda de música de la població eixirà a rebre la imatge de la Mare de Déu de Gràcia en el punt de costum, on es tirarà una traca, seguint l'acompanyament fins deixar la imatge en la l'església parroquial. Els únics anys on no apareix el trasllat de la imatge de la Verge de l'ermita al poble, més concretament a l'església arxiprestal, són els anys 1875, 1877 i 1885; els dos primers anys potser no siga tal i es done per sobreentès, ja que la programació que hi ha d'aquest any, és més una enumeració dels actes fonamentals i nomenament de comissions encarregades de portar l'organització de dits actes; per altra part l'any 1885, no es nomena, per la senzilla raó de què molt possiblement ja fóra en el poble, a càusa de l'epidemia de còlera de l'any 1885.

Segon dia: L'acte indispensable i que no desapareix mai de la programació, és el del bou per la vila, la vesprada del segon dia; l'hora d'encomenament del bou varia des de les tres, passant per les tres i mitja, fins les quatre. Un cas excepcional i que després no tornarà a eixir en la documentació, és l'any 1878, on es diu que per la vesprada es farà el bou per la vila essent embolat per la nit; la qüestió és la següent, o no més es va fer aquest any de bou embolat per la nit, o el feien normalment i anava implícit quan es deia de fer bou per la vila. Personalment m'incline a pensar que passaria el que he dit primer, per la senzilla raó de que una vegada vista la proximitat i detallisme en què els agradava tractar tots els temes i igualment en el moment d'escriure, m'és molt difícil pensar que feren un acte festiu sense deixar constància prèvia i més tractant-se d'un acte important; a més a més per la nit se fan altres actes, i en aquells temps fer dos actes a la vegada era tirar els diners. La raó pel què no es feia és un altre assumpte que pel moment me se'n va.

Els actes nocturns eren focs artificials, passacarrers musicals i il·luminació a la veneciana; hi ha que fer constància que els anys 1893, 1894, 1895 i 1896, no es van fer festes nocturnes aquest dia.

Tercer dia: Com el dia anterior hi ha, en el tercer dia, dos actes inamovibles. Pel matí, normalment cap a les nou, es cantava a tota orquestra una solemne missa, a la que devia d'anar l'Ajuntament en Corporació, normalment havia una personatge portat de fora que feia el sermó o panegíric, com deien ells; per la vesprada n'hi havia processó general amb assistència de la Corporació Municipal i música, tirant-se traques a l'eixida i entrada a l'església, així mateix, al seu pas per la plaça major. L'any 1875, apareix, com curiositat, que després la processó l'Ajuntament convidava a un refrigeri, al clergat i a totes aquelles altres persones que havien col·laborat en el lluirament de l'acte religiós.

Quart dia: Aquest dia estava completament dedicat a l'anomenat aniversari

d'ànimes, és a dir, fer un recordatori dels vila-realencs morts.

La resta de dies: L'ambigüetat del títol té sentit per què podia variar el nombre de dies de festa després del quart i per què ells agrupaven aquests dies alhora de programar les festes.

Normalment podia variar de tres a quatre dies; en aquests vint-i-dos programes, els quatre dies predominen, ja que són catorze, incloent l'atípic any 1892; mentre que els tres dies predominen als anys noranta.

En quant als actes festius en aquests dies hi ha un «binomi etern»: bous-ball. Normalment, per la vesprada de tots els dies, hi ha corregudes de bous en la plaça major; per la nit, encara que no tots els dies, hi ha ball; als anys noranta al no més haver tres dies hi ha ball en tres.

Altres actes festius en aquest dies, i que completaven als anteriors, eren corregudes de caballs (1875, 1890 i 1892), serenates musicals (1881, 1886, 1887 i 1889) i focs artificials (1888 i 1892).

Hi ha que fer menció dels anys extraordinaris (1892, 1893 i 1899), en què després de totes aquestes festes el dia següent, es va tornar a fer un altre bou per la vila.

Tornada de la Verge: No més, en aquesta primera sèrie d'anys, hi ha un que programe un dia per a tornar la Verge a l'ermita, és l'any 1891, escomençant l'acte a les quatre de la vesprada.

Comentari apart mereixen els últims quatre anys del segle, per la seua varietat en la programació, pensant, sobre tot, en la monotonia en què es repetien els actes festius en els anys anterior, encara que des de l'any 1891, es noten unes llaugeres modificacions.

Aquestes modificacions afecten tant a l'estructura dels dies, trencant-se l'esquema desenvolupat dessús, com en la variació i aparició de nous actes festius.

El canvi en l'estructura es produïx, en els dies després de l'aniversari d'ànimes que en 1897 tornent a ésser quatre, però que en 1898, 1899 i 1900, seran cinc.

En quant als nous actes festius, en primer lloc està la reaparició de les cu-canyes, que anteriorment no més havien aparegut l'any 1879 i que ara torna l'any 1897; la primera gran novetat és l'elevació de globus aerostàtics, normalment per les nits i en la plaça major dels anys 1897, 1898, 1899 i 1900; la segon gran novetat, fonamental per a donar-li un nou esperit a les festes, són les corregudes de bicicletes que apareixen els anys 1897, 1898, 1899. En últim lloc, torna a dedicar-se un dia a part per a tornar la Verge a l'ermita (anys 1899 i 1900).

En el transcurs d'aquest anys, van haver diferents esdeveniments relacio-

nats amb les festes que val la pena traure a la llum pública.

En el que fa als bous, en primer lloc, com a curiositat, podem dir que en aquells temps també se'n fugia eixint-se de la vila tancada pels cadafals, i pareix que els va costar Déu i ajuda, per tancar-lo de nou, però viu; l'acta de la sessió extraordinària convocada a l'efecte, diu així;

«...con objeto de hacerles presentes que el toro de la vila en la corrida de la tarde se había soltado frente al Convento del Carmen, siendo ya al anochecer y a fuerza de grandes sacrificios ha podido ser encerrado de noche ya, en el patio de esta capitular» (93).

La passió pels bous pareix que era bastant gran en el poble, inclús fins aplegar a fer bous sense permís governatiu, com ho denuncià un concejal, per a llevar-se les responsabilitats del possible càstig:

«Acto seguido manifesto el Sr. Rochera que el día de ayer se verificó una corrida de novillos en la plaza pública de esta vila, cuya corrida no se hallaba acordada por el Ayuntamiento, pues en el programa de fiestas únicamente se pidió autorización para cuatro días y quería se (hiciese constar) en la presente acta su desaprobación a la medida adoptada, declinando la responsabilidad que pudiera haber en los que sean (responsables) por la adopción de tal medida» (94).

Altres vegades les causes climatològiques impediexen la celebració de les corregudes de bous; així i tot, els més aficionats demanen se'ls done permís per a fer les corregudes fora del temps marcat en el programa; l'Ajuntament accedís e inclús els dona uns pocs diners per a despeses en el llogament de vestits de torejadors (95).

Però, no tot eren veus favorables als bous; en el primer cas el disconforme és el propi alcalde:

«El Sr. Presidente expuso que era refractario a toda clase de fiestas y muy marcadamente a los espectáculos taurinos; pero que no obstante respetaría los deseos del Ayuntamiento aun cuando para ello no debían contar con su colaboración; que esta actitud no obedecía a espíritu de oposición, pues era su manera de ser y pensar por lo que suplicaba al Municipio respetase su opinión sobre el particular, así como él lo hacía con la de los señores concejales» (96).

(93).—*Ibidem*, 2-IX-1882. A.M.Vill.

(94).—*Ibidem*, 9-IX-1883. A.M.Vill.

(95).—*Ibidem*, 13-IX-1884. A.M.Vill.

(96).—*Ibidem*, 7-VIII-1887. A.M.Vill.

L'assumpte està clar, les seues pròpies conviccions l'impedixen col·laborar en l'organització d'uns actes que van contra la seua consciència, encara que molt liberalment, malgrat ésser l'Alcalde-President, no s'oposa al pensament de la majoria.

Aquesta vegada el que s'oposa als bous és un concejal, però en una altre sentir, vegem el que diu:

«Abierta discusión el Sr. Reverter expuso que se hallaba conforme a la celebración de fiestas religiosas y serenata por una música, proponiendo que el coste de toros y vaquillas se invierta en la adquisición de algún objeto de utilidad pública, como por ejemplo, un reloj para la torre. El Sr. Presidente alegó varias razones en apoyo de las corridas de toros y entre otras la costumbre arraigada que existe en esta población por lo que insistía se aprobase en todas sus partes el anterior programa.

Declarado suficientemente discutido el asunto, en votación nominal

fue desechada la proposición del Sr. Reverter por 8 votos contra 3» (97).

En aquest cas, la intenció del concejal la podríem calificar d'«utilitarista», els diners dels bous es gastaren en un objecte útil. A la fi, les dues intencions van ésser rebujades i com sempre el bou va córrer per dins de la vila darrere dels xicots i no tan xicots.

Actualment, la carn del bou mort es ven a la plaça major el dia següent a la seua mort, de manera pública. Abans açò també passava, encara que, en ocasions, les persones en una posició preponderant, com podia ésser un concejal podia aprofitar-se del seu càrrec per a obtindre beneficis, que en aquest cas es tractava de la carn del bou mort, quan en aquella època, la carn no era una aliment de consum tan multitudinari com ara. Tot ve d'una instància que uns veïns del poble envien al Gobernador Civil de la Provincia, per a que fique mà en l'asunt tallant l'abús, que resol a favor dels veïns: «se venda (...) con las mayores ventajas para pago de gastos de las fiestas o se reparta en otro caso entre los pobres de solemnidad y establecimiento de Beneficencia» (98).

L'Ajuntament que primer acceptà, després es torna enrere i diu:

«... y la carne del toro corrido en fiestas se distribuye entre los concejales como es de costumbre, puesto que el fondo de que se compra el toro en nada afecta a los intereses comunes, perteneciendo al 3% del premio de recaudación de consum de que el Alcalde como recaudador puede disponer libremente» (99).

Un altra costum, que hi havia, referit al bou, era vendre'l viu, en subasta pública, encara que a vegades hi ha una oferta d'un particular a l'Ajuntament; d'açò tenim tres notícies documentals en quatre diferents: 1882, 1886, 1889 i 1898 (100). Altres documents no més ens informen de la venda del bou sense especificar si era viu o mort, són els anys 1897 i 1900 (101), encara que el primer any pareix que siga en viu, per la referència que fa al tipus de venda (en subhasta pública, com l'any següent), el segon, pel laconisme de l'escrit, deixa entreveure tot el contrari.

Pel que respecta al ball, la majoria de vegades es feia en la plaça major, punt central del poble i on es desenvolupaven la majoria d'actes festius. La

(97).—*Ibidem*, 12-VIII-1894. A.M.Vill

(98).—*Ibidem*, 15-IV-1867. A.M.Vill.

(99).—*Ibidem*, 2-VIII-1867. A.M.Vill.

(100).—*Ibidem*, 2-IX-1882, 7-IX-1886, 29-VIII-1898 i 3-IX-1898. A.M. Vill.

(101).—*Ibidem*, 3-IX-1897 i 7-XI-1900. A.M.Vill.

majoria de vegades es parla de «baile al estilo del país», que apareix descrit per mossén Benito Traver:

Por la noche de cada día que se corren toros por la plaza Mayor, se celebra un baile al son de la dulzaina y el tamboril con asistencia de una comisión del Ayuntamiento y numeroso concurso de gente. Las parejas bailadoras, que en tiempos mejores eran los mismos que formaban la corporación municipal y personas distinguidas de la población, son ahora sustituidas por gente que recibe del Ayuntamiento una cierta cantidad de dinero por bailar; conservando, sin embargo, el típico traje antiguo, que era calzón corto, faja encarnada, camisa blanca y sobre ella el «chopotí» negro de seda; y las mujeres, falda abultada y mantón de crespón o manila con su moño a la valenciana, sin que falten las peinetas ni zarcillos.

El compás con que se baila, también es el mismo que se bailaba en aquellos remotos tiempos, con poca diferencia» (102).

Les denominacions «baile según la antigua costumbre» (103), o «bailes populares» (104), és clar que volen fer referència al ball descrit dessús.

També apareixen referències, a altres balls o millor dit, un altre tipus de música que en conseqüència fa que es balle de forma diferent, com molt bé explica «Heraldo de Castellón» en un article anomenat «Las fiestas de la Virgen de Gracia», sense signar, con quasi sempre, dedicat a fer una avaluació de com han estat les festes, i que diu:

«Para salir de la monotonía de los bailes populares propios de este pueblo, contratáronse este año a los afamados cantadores valencianos Maravilla y Carabina, los cuales deleitaron bastante al numeroso público que acudió a oírles. También vinieron con los cantadores cuatro parejas de baile que, al estilo del «horta de València» (sic) y con sus típicos trajes, movieron bastante los pies. El público quedó satisfecho de este número. También lamentamos la poca vigilancia ejercida en las noches de baile por bajo de los porches de la plaza» (106).

La referència als porxes és tan significativa, que crec que no fa falta ninguna explicació.

(102).—Benito Traver «H^a de Villarreal» pàg. 523-524.

(103).—*Actes Ajuntament*, 14-VIII-1887. A.M.Vill.

(104).—*Ibidem*, 4-VIII-1897, 2-VIII-1898, 3-VIII-1899 i 5-VIII-1900. A.M.Vill.

(105).—*Ibidem*, 19-XI-1871 i 23-VII-1896. A.M.Vill.

(106).—Periòdic «Heraldo de Castellón», n° 2.173, data 9-IX-1899. A.M.Cs.

L'última referència als balls, crec que és més interessant; és l'anomenat ball de Torrent, que no es va arribar a celebrar, al menys aquest any, pel canvi de l'Ajuntament; els nous edils, el primer que van fer a l'entrar a l'Ajuntament va ésser suprimir el dit ball, de la programació de les festes d'aquell any; açò, segons els organitzadors del dit ball es va perjudicar per què ells ja havien fet unes despeses en relació a l'acte; les protestes que van fer al nou Ajuntament no els van valdre de res, ja que aquell no els va pagar un xavo (107). El refusament del dit acte, tal vegada estiguera produïda pel sentit del ball i pel seu elevat cost econòmic (3.000 rs); però vegem en què consistix dit ball que va descriure Ruiz de Lihory (108), encara que el anem a veure és la transcripció d'aquell que fa José Climent Barber:

«Pantomina coreogràfica valenciana, en la que tienen una parte principal los bailes que se van sucediendo en el desarrollo de la acción dramática. Esta representa los episodios cómicos acaecidos durante la visita que unos señores —virrey y su esposa, con su séquito— realizaron a su señoría. Su antigüedad se remonta, según el parecer de algunos autores, al tiempo de la conquista cristiana, y se puede suponer que el nombre que recibe dicho drama no indica que la acción se desarrolle, necesariamente, en este pueblo de la comarca de l'Horta de Valencia.

Seis bailes forman el total, más una melodía que interpretada por una orquesta muy singular —dolçaina y tabalet; clarinete, guitarras y bandurrias— sirve de principio a la representación. Los seis bailes corresponden a los momentos principales del drama de Ruiz de Lihory que describió así:

La señora rompe el baile con el cura por pareja y su ejemplo es seguido por los invitados del séquito (primer baile); cuando termina, los criados y guardas de campo sirven una enorme tortada de

(107).—*Actes Ajuntament*, 29-VIII-1875, 25-VI-1876 i 5-VII-1876. A.M.Vill.

(108).—Ruiz de Lihory i Pardines, José (València 1852-1920). Estudià dret en la Universitat de València. La seua activitat política va estar marcada per la seua tendència monàrquica; va intervenir en el pronunciament de Sagunt (1874). Amb la Restauració va pendre part activa en la política nacional essent elegit en 1890 diputat a les Corts, desempenyant els càrrecs de governador civil de Valladolid i Mallorca. Fou Membre de la Reial Acadèmia de Belles Arts. Entre altres escrits va publicar: «Diccionario biográfico de artistas valencianos» (1900), «Historia sobre el monasterio de la Murta», «Los endemoniados de Balma» (1912) i «Cuentos y leyendas». Va heretar de son oncle el títol de baró de Alcahalí i Sant Joan de la Mosquera. Fou president de la societat «Lo Rat Penat» (1903-1908 i 1912-1915). VVAA «Gran Enciclopedia...» Volum 10, pàg. 122.

la que, al partirla, sale un niño vestido de diablo, bandejas de pasteles de los que salen volando distintos pájaros, esponjados en corcho pintado que embadurnan de rojo la boca de los incautos que tratan de probarlos y botellas de vino que son recibidas con muestras de júbilo por el animado concurso que ríe y aplaude las continuadas libaciones del cura. Un grupo de gitanos se presenta y comienza a bailar, no sin antes prender fuego a un cohete atado a la chaquetilla del alcalde (segundo baile); el barbero del lugar, que es un galopín, al afeitarse a uno de los forasteros que han acudido a la fiesta, lo degüella aparatosamente para robarle el bolsillo crimen que, observado por unos ancianos lisiados, les aterroriza hasta el punto de bailar con el barbero asesino (tercer baile); al tener los señores noticias del atentado del barbero, se desmaya la dama y gran parte de los actores, siendo asistidos por el alcalde que los reanima con un enorme abanico diciéndoles que todo ha sido una ficción preparada por el rapabarbas y unos estudiantes. Vuelven a bailar todos con este motivo (cuarto baile) aparece un grupo de labradores que ejecutan la antigua danza de la bayeta en la que, reunidos todos en una gran pieza de esta tela llena de agujeros, meten en ellos la cabeza alternativamente formando varias figuras y posiciones (quinto baile); sigue una danza pírrica de alcides, armados de mazas que hacen ejercicios de fuerza y agilidad. Denunciado al corregidor que los gitanos han engañado a un vecino del pueblo en las ventas realizadas, trata de prenderlos, armándose con este motivo una contienda fenomenal entre los gitanos y la ronda, con lo que se da fin al baile (sexto baile). Es ello lo que ha dado motivo al refrán »s'acabarà com el ball de Torrent». Las melodías de estos bailes han sido publicadas por Eduardo Torner en Barcelona en 1938 en el centro de Estudios Históricos del País Valencià; están completas y son muy diferentes a las que trae Ruiz de Lihory» (109).

Necessàriament, és necessari parlar de les carreres de bicicletes que als postrers anys del segle XIX, apareixen en la programació de les festes del nostre poble, i que crec, són el precedent dels anys gloriosos del ciclisme vila-realenc durant els anys 20.

Des del principi es veu que l'afició per les bicicletes va pendrenen l'espe-

Balconades amb flors en les celebracions de la Puríssima.

(109).—José Climent Barber «Ball de Torrent», dins de la «Gran Enciclopedia...», Volum 11, pàg. 273-274.

rit dels vila-realencs; apareixen per primera vegada en l'any 1877, data molt primerenca, si mirem que el naixement del ciclisme com esport multitudinari es va fer en França l'any 1891 (110), que la fundació de l'Unió Ciclista Internacional es va fer a París l'any 1900, el primer «Tour de França» es fa en 1903, la primera «Volta a Catalunya» en 1911 i la primera «Vuelta a España» en 1935 (111).

La passió pel ciclisme va pendre instantàneament en els vila-realencs, com ho demostra la següent instància presentada a l'Ajuntament:

«Prevía la oportuna discusión, después de leída una instancia de varios vecinos de esta vila, suplicando se acuerde en el caso de que las fiestas de la Virgen de Gracia se celebren este año, se verifiquen el día 8 de septiembre próximo, carreras de velocípedos y que de la caja municipal se destine para premios a los carreristas, 125 pts...» (112).

La continuïtat en aquest tipus d'actes esportius va fer que naisquera una forta afició envers el ciclisme, que es va cristal·litzar, en la construcció d'un velòdrom l'any 1913, d'on van eixir els grans corredors que Vila-real va donar a Espanya, com Poré o el campió Llorens (1897-1938), varies vegades campió d'Espanya de velocitat i mig fondo durant els anys 20; va representar Espanya en els campeonats internacionals de Copenhague (pagant-li les despeses per subscripció popular), Lieja, Padua, Milan, París, Limogues... (113). També en aquest anys, concretament en 1922, s'organitzà a Vila-real, el Campionat d'Espanya; l'any 1924, es fa el Primer Gran Premi de Vila-real i en 1926, la prova Vila-real-Terol-Vila-real (114).

Per a finalitzar, aquest apartat dedicat als actes festius, hi ha que fer una referència, a «las corridas de caballos», que apareixen molt dispersament arreu dels programes, encara que açò no vol dir necessàriament que no es feren més a sovint, per què hi ha el cas del programa de 1878, on no se'ns diu res de carreres de caballs, però poc després, al transcriure les despeses dels ac-

(110).—«El año 1891 fue de una enorme importancia para el ciclismo de la Europa Continental. El día 23 de mayo, se daba la salida de la primera Burdeos-París. El público quedó asombrado por semejante hazaña. Pero la carrera París-Brest, causó todavía una impresión mayor VVAA Enciclopedia Salvat Deportes» Barcelona, 1976. Volum 5, pàg. 1.227-1.228.

(111).—*Ibidem*, Volum 6, pàg. 1414 i 1494.

(112).—*Actes Ajuntament*, 2-VIII-1898. A.M.Vill.

(113).—*Hoja Informativa del Socio*, Cooperativa de crédito, Caja Rural Católico Agraria Villareal, enero 1974, n° 33, pàg. 22; VVAA «Gran Enciclopedia...» Volum 6, pàg. 260. VVAA «Gran Enciclopedia...» Volum 3, pàg. 157.

tes festius apareix una que diu «Por las joyas para las corridas de caballos» (115). Més referència aparéixen, aquesta vegada en els programes dels anys 1875, 1890 i 1897.

És molt probable que es tractara de carreres «a pel», com es feien abans de la guerra civil i que encara recorden les persones d'edat suficient. En el que fa a «las joyas» del fragmen d'abans, crec que fa referència al premi que es donava als guanyadors, ja que una accepció de la paraula «joia» en català, és el de premi o recompensa per haver destacat en alguna competició (116).

3.3. Les despeses festives.

Una de les parts més importants alhora de planificar una festa és veure els diners que tenim per a despendre. Les notícies que ens han aplegat sobre les despeses de l'Ajuntament de Vila-real, en festes, són bastants fraccionàries, i en la meua opinió decepcionants, ja que molt poques vegades encontrem totes les despeses festives reunides o la despesa global. Per altra part, en els pressupost anuals de l'Ajuntament, les despeses per festes estaven incloses en un apartat globalitzant «despeses de l'Ajuntament», per altra part, els continus retocs als pressuposts, fan que sols amb grans quantitats de paciència trobes el pressupost exacte, en aquest cas el que em va faltar és temps, pel que les dades que done, referides als pressuposts no són exactes, encara que s'apropen molt.

Bé, deixaré d'excusar-me i us ensenyaré, el que he trobat, i que té clares mancances, per què no més comprén els anys 1862 a 1886; si el buit per dalt és important quantitativament, pel nombre d'anys sense referències, els buits dels últims anys del segle és important qualitativament, ja que són els anys de més i variats actes festius.

Vegen el quadre següent;

ANYS	DESPESES FESTES	PRESSUPOSTS TOTALS	% DESPESES/PRESSUPOSTS
1861	1.209,89 reials	130.425 reials	0'92
1864	5.760,96 »	156.428 »	3,68
1871	1.260,75 pessetes	66.832 pessetes	1,88
1878	1.963,42 »	95.229 »	2,06
1881	1.568,98 »	114.480 »	1,37
1883	2.130,87 »	114.026 »	1,86
1886	2.191,75 »	143.151 »	1,53

(115).—*Actes Ajuntament*, 8-IX-1878. A.M.Vill.

(116).—En la tercera accepció de la paraula «joia» es diu: «Premi atorgat en una cursa, en un joc d'habilitat, en una competició qualsevol», Antoni Alcover i Francesc B. Moll «Diccionari Català-Valencià-Balear» Palma de Mallorca, 1954, volum 6, pàg. 762.

FONT: Elaboració pròpia amb dades d'actes de sessions de l'Ajuntament i llibres de comptes del mateix (117).

Com es veu al quadre, les despeses per festes representen, pam dal pam baix, al voltant de 1,5-2% de les despeses totals, que fent una comparació, si es vol anacrònica, està un poc per dalt del 1,45% de despeses festives respecte el total del pressupost municipal de Vila-real de l'any 1986 (118). Simple comparació il·lustrativa, sense cap trascendència, en dos conjuntures molt diferents; tanmateix, coincidixen en què la partida pressupostària dedicada a les festes, és de les més baixes, per no dir la més baixa, en ambdues conjuntures; és clar, abans de fer festa hi ha que assegurar la subsistència.

(117).—*Actes Ajuntament*, 28-VII-1861, 9-II-1862, 31-I-1864, 12-VI-1864, 31-XII-1864, 19-XI-1871, 8-IX-1878, 2-X-1881, 9-IX-1883 i 26-IX-1886. A.M.Vill.

(118).—«*Vila-real. Butlletí d'informació municipal*» Març-abril 1986, n° 16, pàg. 9.

4. ALTRES FESTES.

Per a finalitzar, hi ha que parlar d'altres celebracions festives, que podríem anomenar secundàries o accidentals, per no ésser les principals o per què es celebren per motius espontanis, i són de celebració única, és a dir, que no més es celebren una vegada per a commemorar el fet en qüestió.

Les vaig a dividir en festes religioses i cíviques, motius que marquen ben bé les diferències entre unes i altres.

4.1. Festes religioses.

De la primera festa que vaig a parlar és la de Sant Jaume, que com tots saben es celebrava i es celebra el 25 de Juliol. En el segle passat, al nostre poble eixa data quedava molt acostada a la fira i festa de Sant Pasqual, que com hem vist dessús, es celebrava durant l'última setmana de juliol i primera d'agost, pel que és molt probable que les celebracions cíviques es deixaren per a les properes festes de Sant Pasqual, limitant-se la festa de Sant Jaume a actes de tipus religiós.

Les referències que tenim d'aquesta festa són tres: dues referències parlen del diners que hi ha que pagar per la cera gastada en les funcions de l'església en dita festa, i l'altra, fa referència als diners pagats al mestre de la música, per tocar en eix dia (119).

Pel que fa a la festa de la Puríssima Concepció, que es celebrava al 8 de desembre, les notícies que tenim també són escases, però igualment podem aventurar que es cenyiria a una festa de tipus religiós. Les referències que tenim d'ella, són, una que ens parla de diners gastats en cera i música en la funció d'església, i l'altra de totes les despeses fetes en dita festa:

«Al director de la música por haber todado en la fiesta de la Purísima Concepción 80,- rs.
Por la cera que se consumió en dicha fecha 95,- rs.
Por el refresco que se hizo a los que sacaron acha (sic) en la mis-
ma 13,78 rs.» (120).

(119).—*Actes Ajuntament*, 2-X-1881, 15-I-1885 i 20-II-1887, A.M.Vill.

(120).—*Ibidem*, 10-XII-1856 i 20-II-1887, A.M.Vill. Les «aches» que apareixen en el document fan referència a les «Haches», ciris grans i grossos, que tenen quatre metxes. «*Nueva Enciclopedia Sopena*» Barcelona, Ed. Éxito, 1952, volum 3, pàg. 198.

Respecte a la festa de Sant Antoni, tenim el testimoniatge de mossén Benito Traver, que ens diu:

«La fiesta que honor a San Antonio Abad se celebra todos los años, desde tiempo inmemorial, en la ermita de la Virgen de Gracia el día 17 de enero, es una de las costumbres dignas de alabanza, consistente en misa mayor, sermón y Salve a la Santísima Virgen. A esta fiesta acude el Reverendo Clero e Ilustre Ayuntamiento y mucha gente devota.

En la víspera de la fiesta al anochecer, entre volteo de campanas y música se organiza una cabalgata que recorre las calles de la población. Este festejo que se conoce con el nombre de «macha» es costumbre reciente en Villarreal, de pocos años a esta parte» (121).

L'única notícia arrebegada per mi, ens parla de què es feia, a més a més, una paella que pagava l'Ajuntament encara que no diu per que a qui; tanmateix, pareix que es tracta d'una convidada a tots els assistents als actes; però vegem que ens diu, concretament:

«Ayer, día de San Antonio, en el ermitorio de la Virgen de Gracia (es va fer) la tradicional paella que nuestro Ayuntamiento sufraga todos los años. Hubo broncas y casi un lio» (122).

És clar, que les convidades d'aquest tipus i magnitud, mai acaven bé, i més en un temps on la fam apretava més i a més gent que avui a Vila-real.

Una misteriosa i curta gasetilla del periòdic «Heraldo de Castellón», ens parla de grans festes dedicades a Sant Francesc (123). D'això, no he trobat res més.

Una carta enviada a la redacció del periòdic castellanenc «La Verdad», ens informa dels actes que es van celebrar en la festa anual de la Congregació de joves de Maria Inmaculada i Sant Lluís de Gonzaga, els Lluïsos, que crec es de justícia reproduir:

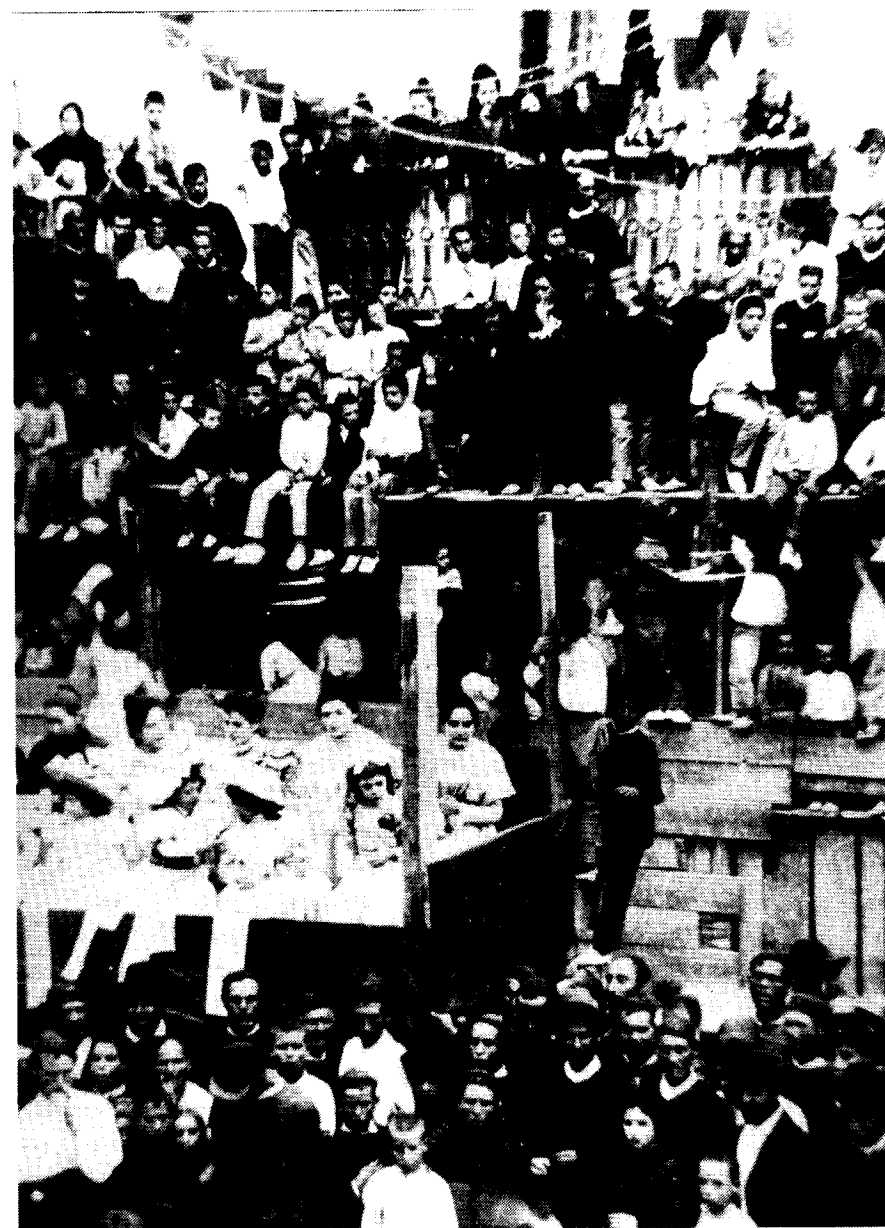
«Sr. Director de «La Verdad».

Muy señor mio y de mi más distinguida consideración: Brillantes han sido los festejos de la Congregación de jóvenes de M.ª Inmaculada y San Luis Gonzaga de esta villa, ha celebrado, en el presente año, con motivo del tercer centenario de la dichosa muerte de su protector Angélico.

En los días 19, 20 y 21 del corriente se celebró en la Iglesia Arci-

(121).—Benito Traver «H^a de Villarreal» pàg. 517.

(122).—Periòdic «Heraldo de Castellón» n° 1983, data 19-I-1899. A.M.Cs.

Cadafals a la plaça de la Vila per a les curses i competicions festives.

prestal un solemne tríduo, interpretando los jóvenes congregantes escogidos trisagios al Santísimo y predicando el Director de nuestra congregación D. Manuel Soriano Pbo.; pero el día de la fiesta principal fue una cosa notable en esta población. Pasando por alto el lujoso pasacalle de música y lucida cabalgata anunciando la extraordinaria fiesta de San Luís, a las 9 de la mañana del día 21, después de solemne tercia, se cantó la gran misa del maestro Mercadante a 4 voces, que fue finalmente interpretada por la orquesta de esta población; el panegérico estuvo a cargo del distinguido orador sagrado Dr. D. José Fogués Pbro., Profesor de Seminario C. Central de Valencia, quien estuvo a la altura de su justa reputación. Se administró la Sagrada Comunión en número de 600. Por la tarde después de vísperas, se canto un solemne trisagio, y acto continuo tuvo lugar la muy lucida procesión del Santo. Este año ha revestido la procesión un carácter especial (...) pero lo más notable ha sido la extraordinaria y sorprendente iluminación en la Iglesia Arcipresbital al terminar la susodicha procesión debida al entusiasmo y buen gusto del congregante D. Tomás Giral. Las calles del trayecto de la procesión estaban alfombradas por innumerables décimas, cuartetas y ovillejos que arrojaban desde los balcones las familias de los congregantes (...). Por la noche hubo serenata en la plaza frente a la parroquia cuya fachada y campanario estaban profundamente iluminados con exquisito gusto (...).

C. Congregante
Villarreal 24 de Junio de 1981» (124)

Com es veu quasi tots els actes eren de tipus religiós, molt, en la línia de qualsevol associació religiosa d'aleshores.

En últim lloc, vaig a parlar d'algunes visites que personalitats religioses van fer a Vila-real, motiu que va donar peu a fer algun tipus de festa. Em vaig a referir a dues visites: la primera la que va fer el bisbe de Tortosa, demarcació on estava inclosa la parròquia de Vila-real; tant les autoritats religioses com civils van eixir al límit del terme per rebre'l, fent-li arcs triomfals als carrers Ma-

(123).—*Ibidem*, n° 986, data 18-IX-1895. A.M.CS.

(124).—Periòdic «*La Verdad. Revista Católica*», n° 134, data 28-VI-1891. A.M.CS.

jor i de Sant Pasqual; l'altra visita és la del cardenal Sancha, del que he parlat dessús, oferint-li, serenata nocturna i altres actes festius d'actes tipus (125).

4.2. Festes Cíviques

Cronològicament, hi ha que referir-se a la vinguda del rei Carles IV amb la seua família a la nostra vila per veure el sepulcre de Sant Pasqual, aprofitant-se un viatge que feia de Barcelona a València.

Les festes que es feren són «danzas, una de donzelles vestidas de peregrinas y gitanas con sus correspondientes adornos, y otra de mozos de tierna edad con los trajes (sic) de labradores y pastores, quienes debían ocuparse con primorosos bayles (sic) y contradanzas que bajo la dirección del maestro de ellos Jacinto Sebastián y Mundina y de Pasqual Reverter, dulzaynero de esta villa», a més «haciendo luminarias generales en las noches de los días 22, 23 y 24 de este mes» així com «una orquesta de música que debía ocuparse todo el día 23 y su noche» pagada pel gremi dels llauradors i una altra orquesta per la resta de gremis (126).

La segon festa cívica és la feta per a celebrar el naiximent d'una filla de la reina Isabel II; el document ens informa de les despeses efectuades per tal motiu, a més de les fetes celebrades:

<i>«Diversos gastos por las fiestas celebradas por el nacimiento de una hija de la reina</i>	
<i>En una comida para los pobres</i>	<i>480 rs.</i>
<i>Dos días de toro en la vila</i>	<i>300 »</i>
<i>Música</i>	<i>300 »</i>
<i>Cera para la función religiosa</i>	<i>150 »</i>
<i>Misa y sermón</i>	<i>130 »</i>
<i>Fuegos artificiales</i>	<i>600 »</i>
<i>Dulzayna</i>	<i>40 »</i>
<i>Adornos y alumbrados para la porteria de esta casa capitular y colocación en ella del retrato de S. M.</i>	<i>150 »</i>
	<i>2.350 (127)</i>

Com podem comprovar la suma de despeses és incorrecta, ja que su-

(125).—*Actes Ajuntament*, 13-II-1896, 23-IV-1896, 30-IV-1896, 21-V-1896 i 13-VI-1896. A.M.Vill.

(126).—*Mano de Acuerdos de 1799 a 1807*, doc. n° 111, dates 10-XI-1802, 14-XI-1802 i 23-XI-1802.

La transcripció completa del tres documents ha estat feta per l'arxiver i cronista local en José María Doñate Sebastián «*Datos...*» Volum 3, pàg. 127-134.

(127).—*Actes Ajuntament*, 2-I-1852, A.M.Vill.

men 2.150 rs; llevant d'això, és una cifra important dins del context de la seua època, així en el mateix temps un kg. de carn de moltó costava uns 4,50 rs. i un kg. de cansalada 6 rs. La celebració és completa, i en actes festius s'igualava a una celebració d'una festa important. Des del meu punt de vista es van passar de la ratlla.

Les festes que es van fer per a celebrar la promulgació de la Constitució Espanyola de juliol de 1869, de breu duració com quasi totes les espanyoles al segle XIX, i sobre tot les més progressistes, van ésser més moderades que les anteriors en actes festius i per tant en despeses:

«A Juan Rojo por adornar fachada y balcones de la Casa Capitular	8,- »
A Vicente Blasco por la cera gastada en el alumbrado de la casa capitular y en las noches de serenata	7,434 »
A José Traver director de la música por las funciones de serenatas y pasacalles	43,- »
A Joaquín Forner por el disparo de fuegos artificiales .	4,- »
	62'434 Esc.
	(128)

Per a fer l'equiparació entre les dues quantitats, val a dir que 1 escut era igual a 10 reials; per tant, les despeses d'aquesta festa van ésser, pam dalt pam baix, un terç de les festes en l'any 1852.

El casament del rei Alfons XII amb Maria de les Mercedes, el 23 de gener de 1878, també va ésser motiu de celebracions festives arreu del país. Vegem el que es va fer a Vila-real:

«Se dió cuenta de una circular del Sr. Gobernador Civil de la Provincia manifestando que las fiestas que han de celebrarse con motivo de las bodas reales, darán principio el 23 y terminaran el 27 del actual, debiendo verificarse en provincias por espacio de tres días dentro de dicho período.

Enterado el Ayuntamiento acordó felicitar por medio telegráfico a S. M. el Rey y a la Infanta Dª María de las Mercedes por tan fausto suceso y que se celebren los festejos en esta villa los días 25, 26 y 27 de los corrientes en la siguiente forma: Día 25, al alba buelo (sic) general de campanas y diana por los dulzaineros de la población, lo cual tendrá lugar también los dos días siguientes; A las 9 de la mañana se reunirá el Ayuntamiento en las Casas Consistoria-

(128).—*Ibidem*, 13-II-1870. A.M.Vill.

les y saldrá para la Iglesia Parroquial acompañado de la banda de música, en donde se cantará a las 10 un solemne Te Deum con acción de gracias por el regio enlace y terminado este acto regresará la Corporación a la Casa Capitular, desde cuyo punto saldrá inmediatamente una procesión cívica, recorriendo las calles principales de la ciudad y llevando banderas, el estandarte de la villa y el retrato de S. M. Al llegar de regreso la procesión a la Casa Capitular, se colocará éste en un magnífico dosel que estará preparado de antemano en la Plaza Mayor. A las 12, buelo (sic) general de campanas y por la noche música en dicha plaza, lo cual se repetirá así los días inmediatos. Los días 26 y 27 se repartirá a las 12 de la mañana una comida extraordinaria a los pobres en los sitios que se destinarán al efecto, tocando además la música la tarde del 27 en la esperada (sic) plaza. Durante los tres días habrá por la noche iluminación general, adornándose por cuenta del Ayuntamiento las calles Mayor, San Pascual y del Carmen y en cuyas calles se colocarán farolas a la veneciana» (129).

Les despeses de dites festes van ésser de 865,98 pessetes (130), que representa un 10% del pressupost d'aleshores, xifra també important; de totes maneres la despesa de major quantitat era la dedicada a comprar els ingredients per a els menjars populars (al voltant d'un quart del total).

La documentació ens informa de la celebració en 1880 d'unes festes anomenades «Fiestas Nacionales», que possiblement es referixen al naixement de la primera filla del segon casament de Alfons XII amb Maria Cristina de Hamburg, anomenada Maria de las Mercedes i nascuda el 11-IX-1880. Tal vegada siga un poc exagerat anomenar aquest fet com feta, ja que segon la relació de despeses que tenim, no més es faria una il.luminació nocturna i algun tipus d'acte musical (131).

En últim lloc, hi ha que parlar dels actes festius i d'altre tipus, organitzats per a celebrar el canvi de segle. Vegem que ens diu el document:

«Comunicación del Sr. Cura Arcipreste y al efecto por orden de la presidencia al infraescrito secretario accidental, dió lectura a la misma en la que se manifiesta que acordado celebrar, una función religiosa, misa solemne con comunión general, como fin de siglo el

(129).—*Ibidem*, 20-I-1878. A.M.Vill.

(130).—*Ibidem*, 13-II-1878 i 27-II-1878. A.M.Vill.

(131).—*Ibidem*, 25-X-1880. A.M.Vill.

día 31 de los corrientes por la noche y una espléndida romería religiosa al Santuario del Virgen de Gracia el día primero de Enero próximo a las dos de la tarde, invita a esta corporación por si se digna a asistir a tan piadosos y solemnes actos que con tal motivo tendrán lugar en esta parroquia arciprestal. Y además acordar el Ayuntamiento lo que proceda por dicha festividad.

Enterada la corporación acordó asistir a los dos expresados actos. Concedida la palabra al Sr. Latorre, manifestó éste que además de asistir a dichos actos, propone al Ayuntamiento se sirva acordar que mañana por la noche y hora de costumbre se haga un pasacalle por la música de esta villa como anuncio de dicha festividad. Que a las 11 de la noche, el Ayuntamiento en corporación y acompañamiento de la música se traslade desde esta Casa Capitular a la Iglesia Arciprestal. Que dicha música dé una serenata el día primero de los corrientes por la noche en la Plaza Mayor. Que se coloquen tres focos de luz eléctrica durante las noches del día 31 y primero de enero, uno en la Plaza Mayor, otro en el centro de la calle de la Torre y otro en la Plaza de la Iglesia.

Que el varón o hembra que primero nazca el día primero de enero o sucesivos, más pobre de solemnidad, sea bautizado con la pompa posible apadrinándole el Sr. Alcalde Gumbau y su señora, o la que el mismo designe, vistiéndole decentemente y además se le entregue en efectivo metálico a su madre al terminar su lactancia la cantidad de 250 ptas, o se pague a la nodriza con cargo al capítulo de Beneficiencia y lo primero hasta la cantidad de 40 ptas. con cargo al capítulo de imprevistos por no haver consignado en el actual presupuesto; o la referida cantidad se entregue por va de limosna a pobres de solemnidad en conmemoración de la referida fiesta, como fin y principio de siglo.

El Sr. Eixea se halla conforme con lo manifestado por el Sr. Latorre, a excepción de que las 250 ptas. que propone se entreguen a la nodriza del recién nacido o a pobres de solemnidad, es de parecer se entreguen en limosnas a leprosos existentes en esta villa.

Otros señores concejales hacían uso de la palabra manifestando que la referida cantidad se entregara unos a la nodriza, otros a pobres y otros a leprosos. En su virtud y habiendo diversidad de pareceres se procedió a votación resultando estar conforme en que se le entreguen las 250 ptas. a la madre del recién nacido o nodri-

za, los Sres. Menero Roca, Martí Latorre, Menero Navarro, Arrufat Cabrera, Serra y Presidentes. Total 7. En que dicha cantidad se entregue en limosnas a pobres los Sres. López, Catalá, Villarreal, Millá, García y Miró Estoñiná. Total 6.

Y se entregue la expresada cantidad en limosnas a leprosos los Sres. Miró, Añó, Catalán y Eixea.

Por lo cual queda acordado por mayoría de votos que las 250 ptas. se entreguen a la madre del recién nacido, cuando llegue el caso, o a la nodriza del mismo.

Que para la adquisición del vestido para el varón o hembra se comisione al Sr. Presidente» (132).

Es clar, actes religiosos i actes cíviques de segona categoria: il·luminació, ara ja elèctrica, i música. El més curiós és el regal al primer xiquet nascut al segle XX: apadrinament de la primera autoritat política local, a mes de 250 ptas. Tanmateix, tinc alguns dubtes al respecte, per exemple, com triarien al xiquet «más pobre de solemnidad». Deixem-ho, no vullguem ésser tan meticulosos i felicitem-nos d'un gest de bona voluntat de l'Ajuntament d'aleshores. Però vegem com acaba tot açò:

«El domingo 13 de los corrientes (...) se celebró con toda solemnidad el bautizo de la niña hija de Vicente Pitarch Menero y Dolores Balaguer Fonfría, vecinos de esta villa, pobres de solemnidad y habitantes de la calle del Mijares nº 159. El Ayuntamiento fue a su casa y acompañó a los padres y niña hasta la Iglesia Parroquial seguidos de la banda de música y un gentío enorme. Al entrar en la Iglesia se oyó el órgano que tocó durante el bautizo (...), apadrinando al recién nacido el Sr. Alcalde interino D. Manuel Gumbau Usó y la Sra. esposa del segundo teniente de alcade Dª María Gracia Vilanova Ferrer, poniéndose los nombre de María de la Estrella, Gracia, Manuela, Vicenta.

Seguidamente se acordó que todos los gastos corrieran a cargo del Ayuntamiento» (133).

(132).—*Ibidem*, 30-XII-1900. A.M.Vill.

(133).—*Ibidem*, 19-I-1901. A.M.Vill.

5. CLOENDA.

La panoràmica que he donat de les festes a Vila-real, en el segle XIX, quedaria coixa i potser un poc sense sentit si no extraem unes conclusions:

1. Existència de dues festes bàsiques, les dedicades a la Mare de Déu de Gràcia i Sant Pasqual.

2. Major importància de la primera, al dedicar-li l'Ajuntament una major atenció, al fer un programa, majors despeses i per què Sant Pasqual tenia un sentit diferent al incloure en la seua celebració una fira d'articles de primera necessitat.

3. Dins dels actes festius, importància màxima de les funcions religioses i dels bous, en les seues variants de per la vila i tancat a la plaça.

4. Aparició d'actes nous a la fi del segle entre els que destaca les correjudes de bicicletes, punt d'eixida d'una afició molt arrelada a Vila-real.

5. Aparició dels primers intents d'organitzar racionalment les celebracions festives (programació festiva, diners del pressupost dedicats a les festes) els últims trenta anys del segle.

6. Repetició, any darrere any, del mateix esquema festiu, amb una lleugera modificació els últims anys del segle.

Potser que el refrany recullit per Sanchis Guarner, que diu,

«Vila-real poble de l'alegria

quaranta mil tavernes

i ninguna llibreria» (134).

reflectix l'ambient d'aleshores. Tanmateix, tot açò, ha canviat en gran part, ja que si, encara, l'acte fonamental de les fetes són els bous, hi ha una gamma d'actes festius de tot tipus: esportius, musicals, culturals, socials i religiosos que «plenen», pràcticament, la setmana del matí a la nit.

De totes maneres, pareix que últimament, l'ímpetu dels primers anys, d'ençà la tornada del bou per la vila i les penyes, s'ha frenat; però, hi ha que pensar que el salt que va supondre passar al nou tipus de festa, va ésser el salt del zero al infinit en quant al nivell de participació, i mantindre eix nivell és impossible.

Crec que avui, ens trobem en un moment d'estabilització del moment fes-

tiu, encara que hi ha que intentar que eixa estabilització no es convertisca en una simple repetició, com al segle passat, adobat amb qualsevol actuació de nom.

El dur treball de la Comissió de festes, deu d'ésser constant en la recerca dels actes festius millors i més variats, i un component fonamental per al consecució d'açò, és la màxima participació de la gent en dita comissió, be per mig d'agrupacins locals representatives o bé directament per suggerències personals enviades a la comissió, o convocatòries de projectes festius.

Crec que el camí es cercar noves activitats i iniciatives que motiven als vila-realencs a eixir al carrer i participar-hi, en les festes de la manera que tots volem.

(134).—Manuel Sanchis Guarner *«Obra Completa-2»* pàg. 185.

Aquest llibre:
«Les festes a Vila-real en el segle XIX»
s'acabà d'imprimir
als obradors de l'impremta
Sichet de Vila-real
el dia 16 de gener de 1988,
festa de la «matxà»
vespra de Sant Antoni Abat